

**Дагъустандин
дишегъли 4.2022**

АММА УЬМУЪР, КЪЕТИЕН ПРЕДМЕТ Я

Образование - им, мектебда чирай къванбур вири рикелай алатайла, амуькзавай затӀ я.

Альберт ЭЙНШТЕЙН

Садра гьикӀ ятӀани за кхьенай, чун тарихда гел тазвай вахтунда яшамиш жезва: еке метлеб авай, чи къисметриз таъсирзавай чӀехи вакъиаяр чи вилериз акваз кыле физва.

Чи виридан уьмуьрда чӀехи метлеб авай хилерикай сад – образование я. Инани, аквазвайвал, тайин дегишвилер хьун вилик акъвазнава. Абур арадал къведай вахт фадлай алуькнава, абурун лазимвал шаклувилик кутаз жедач, амма абурукай эхиримжи нетижада вуч хкатдатӀа - чаз гьеле чизвач.

Чна виликан вахтарин, виче асул дибдин чирвилер гузвай, дуствилелди яшайиш тухуз, Ватан кӀан жез, чӀехибуруз гьуьрметун ва гьвечӀибурун патахъай къайгъу чӀугун чирзавай мектеб чими гьиссералди рикел хкизва. Гьич хабарни тахъана вири и крар чна квадарна. Мектеб къвед лагъай кӀвал яз амуькнач, муаллимдин вилик «юьк икрамун» гьич садан кылизни къвезвач. Гзаф мектебар къе, чирвилер гунин еридиз ида гьич сакӀани таъсирзавачтӀани, дамахдивди гимназийриз элкъвезва. КӀелунин идарайриз талукъ гьуьжетар ва дискуссияр лагъайтӀа, халисандаказ вуч важиблу ятӀа адаз талукъбур туш. Аквар гьаларай, жуваз утанмиш ятӀани, мектебда «чими тӀуьн» гуниз талукъ месӀаладин гьавурда зун гьатзавач. За мектебда лап яргъал йисар идалай вилик кӀелна, амма рикел алама чаз нек гудай.

Классдиз бидон, подноса аваз истиканар гьидай. Ученикри учирдалди столдив агатиз, гьарда вичин пай къачудай. Мумкин я, зун ягъалмиш хьунни, амма мектебдиз чирвилер къачуз физва, тӀуьн нез –ваь. Эгер пакаман фу тӀуьна кӀвалай эьечӀизавай аялди нисинин тӀуьн кӀвале тӀуьртӀа, ина пис са карни авач. Чуруди маса кар я: гьар сада, гила гьатта вири аялри лагъайтӀани жеда, репетиторрихъ галаз тарсар чирзава, масакӀа хъана жедач! Гуьгъуьна амуькзавай аялрихъ галаз кӀвалах ва алава тарсар тухун –ибур гел галачиз квахънавай крар я. Къенин юькюз анжах бизнесдиз ачух рехъ!

Вичин кылин дибар гьар садан тӀеам акакъун, пулсузди ва мягъкем чирвилер гудайди тир Советрин образованидин кьурулуш элкъвена хкидатӀа? Капитализмдин девир фикирда кьуртӀа, им мумкин кар яни?

Образованидин дегиш тежер метлебувал а кардикай ибарат я хьи, ам лагъайтӀа, неинки са экономикадин, гьакӀни адалай са кӀусни тӀимил тушиз важиблувал авай идеологиядин ва ахлакьдин жигъетдайни государство виниз хкаждай ва вилик тухудай кылин алат я. Образование, зи фикирдалди, гьихьтин жуьредин хъайитӀани итижриз кьулуьгъзавай кьурулуш хъана кӀандач.

Наида КЕРИМОВА

НУМРАДАЙ КӀЕЛА:

ПУД ВАХ..... 8

Завай масадбуру бязи чӀавара жузада, ваз чӀехи хъайила, Мурад вичин дидедихъни бубадихъ къекъвез кичӀедачни? Ваь, заз кичӀедач. Эгер и аял хайи дишегъли заз акунайтӀа, за ихьтин хъсан аял хайи адаз сагърай лугъудай, ада чаз гьихьтин бахт багъишнатӀа аку. Къуй ам сагълам ва бахтлу хьурай. Мадни за къаюмвиле кьулуьгъчийриз лагъанай: эгер а дишегълиди мад аял хана, гадариз хъайитӀа, заз лугъурай, за къвед лагъайдини къачуна хуьда.

ТӀАНУР..... 16

Чна алатай нумрада динг вуч затӀ ятӀа, ада чи халкъдин яшайишда гьихьтин роль къугъванатӀа кхьенай. Къе чи фикирда лезги халкъдин саки вири чӀехи мярекатра кылин чка кьур тӀанур ава. Гьар са мярекат, мел-мехьер ам галачиз кыле фин мумкин тушир. Лезги халкъдин суфрадал ихьтин вахтара тӀанурдин фу, шуьреяр, кьурурнавай емишар ва биргендар жедай. Идалай вилик сусарин сандухдани гьа ихьтин тӀямлу няметар твадай. Исъятдани и кар давам жезма, амма алай девирда винидихъ тӀварар кьунвай затӀар (фу, биргенд) тӀанурра тек-бир гьазурзава.

ЛУВАР ГЪАВАДА АКАТДА..... 26

Нина Абидовнади вичи а чӀавар икӀ рикел хкизва: – Зи рикликни къалабулух квай. Куьне садра фагъум ая, Великобританиядиз Дубайдай урус чӀалал рахадай хизан атана ва ина советрин жуьредин мектеб ахъаюн теклифзава! Сифте нубатда Айнади вичи компьютерин курсар аьалтӀарна. Пуд виш агъзур тек са Лондонда авай урус чӀалал рахазвай агъалияр патал «урус мектеб» ахъаюн уьмуьрдин тӀалабун тир.

СУЬЛГЬИЯ ГЪАЖИЕВА..... 29

Саки къве йисуз Суьлгьяия кӀвалай эьечӀнач, ада вич ясдин чан алай шикилдиз элкъуьрна. Са юькюз Суьлгъуьядал кыл чӀугъваз ада гзаф гьуьрметзавай вахар Маина ва Фатима Саидовнаяр атана. Абур адан уьмуьрда руьгъдиз мукъва ксарни, адан бажарагъдиз кьимет гузвай дуст рушарни тир ва чпизни уьмуьрда бедбахтвилер ва магърумвилер акунвай. Вахари Суьлгьяиядиз сабурун, меслятар гана. И кардай Суьлгьяия Рзаевна абурулай пара рази я. ГьакӀни адаз Госсветдай эверна ва Туьркияда кыле фидай фестивалда иштиракун тӀалабна. Вичин жавабдарвилай Суьлгьяиядивай гафунал гаф эцигиз хъанач. Ам мад сегънедиз эхкъечӀ хьувуна.

Къисметдиз элкъвей шиират

Урусрин твар-ван авай шаир, таржумачи, Дагъустандин халкъдин шаир, республикадин писателрин Союздин председателдин заместитель, «Соколенок» журналдин редактор, литературадин са шумуд премиядин сагъиб Марина Агъмедова-Колюбакинади алай йисуз вичин 70 йисан юбилей къейд ийизва. Чун Дагъустандин писателрин Союздин куьгъне чаварин дараматда гуьруьшмиш хъана ва жемиятдин уьмуьрда кыле феи дерин дегишвилерин муракаб гьалара дишегълидин, шаирдин къисмет гьихътинди хъанатла, гьадакай суьгъбет авуна.

– **Марина Анатольевна, Куьн Дагъустандиз мус акъатайди я?**

Сифте яз зун иниз гъуьлуьхъ, Агъмедов Мегъамедахъ галаз, ам къе неинки бажарагълу аварин шаир хъыз, гьакъни Дагъустандин писателрин Союздин председател хъизни машгъур я, 1976-йисуз атайди я. Чун а чавуз гъеле Горькийдин тварунихъ галай Литературный институтдин студентар тир. Гуьгъуьнлай чи рекъер чара хъанатлани, чна дуствили рафтарвилерни, умуми фамилияни, яратмишунрин рекъай амадагвални (чи хцин фамилияни) хвена. А чавуз чун сагъ са варз Мегъамедан мукъвадан квалер Дербентда хъанай. Адан квалер къадим къеледин

цлан лап къене авай лагъайтлани жеда. Чун гъар юкъуз къеледин цлалай агъуз гъуьлел фидай. Гьа чаварилай инихъ зун Дербентдал яшукъ яз ама, ада заз вири Дагъустан кванарнай.

Пуд еке шегъерда чехи хъайи заз Магъачкъала, гьелбетда, лап бицли шегъер хъыз ачунай, амма ам къацу, регъимлу ва къулайди тир. Анжи-Арка лугъудай чкада чна квал кирида къунай, ана даклардай Каспи гъуьл аквадай! Чна къведани чи зегъметдин рехъ писателрин Союзда башламишна. Ингъе, а чавалай 40 йис алатнава.

– **Квехъ галаз санал келай машгъур ксар мад авани?**

– Захъ галаз са курсуна табасаранрин бажарагълу шаир

Шамил Къазиева, даргийрин писатель ва драматург Раисат Ибрагъимовади келна, са курсунин залай вилик яхул Казбек Мазаев ва къумукърин шаир Атав Атаев квай. Генани чалай вилик лезгийрин машгур писатель Расим Гъажиев, аварви Абдулла Даганов, общежитида зи квалин къунши тир нугъайрин шаир Кадрия Темирбулатова квай.

Литинститутда а чавара гзаф миллетрин жегъилри келзавай. Гъар курсуна саки 50 кас жедай: шаирар, прозаикар, драматургар ва таржумачияр. Чна келдай йисара ана гуьгъуьнлай Монголиядин президент хъайи Намбарын Энхбаяра келнай, ада Михаил Шолохован эсерар монгол чалаз элкъуьрна, гъакъни Эфиопиядин машгур писатель Фикре Толосса чи институт акъалтарна, ам философиядин доктор, шаир ва драматург я, Калифорниядин Линкольнан университетда тарсар гузва.

– Дагъустандин адетрив вердиш жез четин тирни?

– Жегъил тирла, вири регъят жедат!.. Чна писателрин квалерин патав чилин са гъвечли квал кирида къунвай, дуланажагъ тарифдинди туширтлани, чаз мугъманвиле машгур ксар, Дагъустандин твар-ван авай шаирар жедай.

Дагъустандал зун акунмаз ашукъ хъанай, белки гъавилай за жув иниз акъатна лагъана садрани гъайиф чугуначтла. Зун саки дагъвийрин къанунар авай, итимдин гаф вилик квай, гъар жуьре къадагъаяр авай хизанда чехи хъайиди я. Зи 80 йиса авай дидедикай рахайтла, ам дагъви чкайрив, Магъачкъаладив сакъани къуначир: буба рагъметдиз фейила, за ам жуван патав хканай. Мумкин я, яшарилайни аслу хъун...

Зун Уралда, Челябинск шегъерда хайиди я, ана зи аял вахтар акъатна. Амни дагълух чка я, завай зун Уралдин дагъви руш я лагъайтлани жедат. Ахпа буба Харьковдиз квалалахал рекъе туна, ана зи жаван йисар акъатна. Мектеб куьтягъайла, са-къве йисуз Челябинскдин педагогивин институтда келна, гуьгъуьнлай та ирид йисуз Москвада келни ийиз яшамиш хъана. Виликдай вири гъакъ тир – еке Ватан гъар садаз, гъиниз акъатайтлани, хайи квал хъиз тир...

Гъа икъ захъ пуд ватан хъана: Россия, Украина ва Дагъустан. Уралда зи лап мукъва ксар ва дустар яшамиш жезва, Украинада зи багъри ксарин суар ават – дидедин, бубадин ва стхадин. Дагъустандихъ галаз зи вири уьмуьр алакълу я: зи квалах, яратмишунар, муьгъуьббат, дустар ва зи гзаф миллетрин чехи хизан, къуд хтул, сусар. Урус инсан яз за Дагъустандивай гзаф затлар къачуна: камал, регъим... Генани дуьз лагъайтла, заз ина жувакай инсанриз лазим ва вафалу инсан ийиз чир хъана. За умудзава, зани Дагъларин Уьлкведиз кардалди, гафуналди лайихлудаказ къуллугъ авуна.

Виликрай Магъачкъалада гзаф урусар яшамиш жезвай, амма, мягътел жедай кар я, зи дустар вири асул гъисабдай дагъустанвияр я. Урусрикай зун мукъвал таниш къве касдихъ, жуван квалахдин юлдашрихъ галаз тир – писатель Владимир Носовахъ ва Дагъустандин ктабрин чапханадин редактор Лариса Голубевадихъ галаз.

Дагъустандиз за вегъей сифте камунилай гатунна, заз Расул Гъамзатовакай гзаф куьмек хъана. За адахъ галаз санбар йисара квалахна. Ада саки гъасятда зал вичин шиирар таржума авун ихтибарнай.

– Алай йисуз Дагъустандин халкъдин шаир Фазу Алиевадин 90 йисан юбилей къейд ийизва...

– 1980-йисан сифте килера за са куьруь вахтунда Луиза Ибрагъимовадин еринда «Советрин Дагъустан» журналда квалахнай ва заз гъар юкгуз Фазу Алиева аквадай. А чавара къве редакцияни Горькийдин тварунихъ галай куьчеда са дараматда авай. Фазу Алиевади гъамиша чаз гуьрметлувилелди салам гудай, гъакъни мукъвал-мукъвал чун чаз писателрин Союздани собранийрал ва заседанийрал аквадай. Чун адан виклеьгъ рахунрал, авайди чинал лугъуз киче тахъунал гъейран жедай. Амма ада садрани векъивилиз, масадан, квалахдин юлдашрин кефидик хкуниз рехъ гудачир. Чи араяр дуствилинбуруз гуьгъуьнлай, за адан шиирар урус чалаз элкъуьриз ва «Литературадин Дагъустан», «Дагъустандин правда» газетдин зун жавабдар секретарь тир приложенида чап ийиз хъайи чавара элкъвенай. Фазу Гъамзатовнади заз мукъвал-мукъвал зенгер ийидай, вичин шиирар келдай. Ам начагъ хъайила, зунни Шейит-Ханум Алишева адал кбил чугъаз фенай ва чун адан руьгъдин мягъкемвилел мягътел хъана амуькдай...

– Куь рикъ сиягъатар авунал алайни?

– Гъикъ мегер! Лап гъа гъвечли чавалай! И мукъвара Италияда зи «Гъавалу сиягъатчи руш» твар алай ктаб акъатна, урус ва итальян чаларал. Сиягъатрал рикъ хъун зи ивидик ква. «Яргъа севт» твар алай жуван поэмада за кхъенай: зи хизандин тарихдай чи уьлкведин тарихни география чириз жедат. Зи ата-бубаяр тир Колюбакинар XIX асирда Кавказда яшамиш хъайибур я. Маса ата-бубади Миргородда къуллугъ тамамарзавай, мад сад Симбирск шегъердай тир. Чехи-буба, офицер, дуньядин Садлагъай дяведа лацу гвардияда хъанай, граждан дяве куьтягъ хъайидалай гуьгъуьниз, Туладай тир зи бадени галаз Сибирдиз, зи буба хайи чкайриз акъатна. 1937-йисуз абур репрессийрик акатна, анжах 1956-йисуз абурулай буьгътен алуднай. Зи буба Москвадин ракъун рекъерин инженерин институтдин садлагъай курсунай 1941-йисуз фронтдиз фена. Москвадин къваларив къиле феи женгера хъана, Днепр вацкъачудай, Киев азад ийидай ягъунра хъана, къве гъилера хирер хъана, инвалид яз квализ хтана. Диде гъалкъада авай Ленинграддай Ладогадин муркъадин рекъелай Челябинск шегъердиз акъатна, гъана ам зи бубадихъ галаз танишни хъана. Гаф кватай чкадал лугъун, зи дидедин мукъвабур вири гуьгъуьнлай Ленинграддиз хъфенай, гъавилай ана захъ исятда пара мукъвабур ават. Ингъе гъа ихътин география! Вири и агъвалатрикай за жуван шиирра ихтиллат авунва.

– Къехъ шиирар кхъинин алакълунар авайди мус ашкара хъанай?

– Шиирар кхъиз за лап гъвечлизмаз гатуннайди я, гъеле кхъиз чир жедалди. Зи чехи-бубадин стхади абур кхъин хъийиз, гъвечли ктаб туькълуьрнай, адан тварни «Маринкадин чалар» тир. Буба зи инженер тир, технар, лугъудайвал, амма зи шаирвилин алакълунрал амни

хвешти тир. Ада зун Харьковдин Пионеррин квалит тухванай, аялрин литобъединенидиз. Гуьгъуьнлай – Жегьил авторрин кабинет лугъудай секцидизни. Харьков шегьердин ва областдин жегьил писателрин совещанидиз теклиф авурла, зи анжах 15 йис тир. Муьжуд лагъай классда келзамаз, за Харьковдин телевиденидай жуван шиирар келнай, амма абур украин члалал чап авунай, вучиз лагъайтла, а члавара Харьковда урус члалалди акъатзавай журналарни газетар авачир.

– Куь рикI алай ктабар гьибур тир?

– Гьар йисара гьар жуьредин бур... Дуьз лагъайтла, аял члавара зи рикI шикилар члугунал гзаф алай, заз тарихчи, археолог, гуьгъуьнлай океанолог жез кландай, гьатта Ленинграддин гуьлерин училищедиз келиз физ гьазур хъанай. Ахпа литературади вичел члугуна, мад аххъай хъвунач.

– Яратмишунарни квал-хизан гьикI къазва? Дишегъли-шаир хьун гьихьтин кваллах я?

– Дишегълидин къисмет са члавузни регъятди жедайди туш... Жавабдарвал, вични мукъвабурун гьар садан гьакъиндай, дишегълидин хивяй садрани акъатдач. Чи Дагъустанда хизандиз пара гьуьрмет ава – гьа им чи хазинани я, чи жемятдин къуватни. Поэзия – ам ахьтин затI я хьи, хъсан шиирар ви руьгьда тлал авайла къведа...

– Куьн юмшагъ лирик хьиз машгъур я, гьа са члавуз и майданра жанлу граждан лирикадин шииррини еке чка къазва. Квез илгъам, шиирар яратмишдай ашкъи куь гузва?

– «Шаирдихъ къуллугъ жедач. Шаирдихъ къисмет жеда». Блокан и машгъур келима вири девирра метлеб авайди я. Илгъам, аквадай гьалда, члехи Ватандин къисметдихъ галкланвай жуван хуси уьмуьрдин экуь ва мичи декьикъайри, хайи чилин шад ва залан къисметри гузва жеда. «Шиирар кхъизвайди туш, шиирар къвезвайди я», – лугъудай Андрей Вознесенскийди, ам Москвада кьиле феи жегьил писателрин совещанида чи куратор тир. Шиират ви къисмет хьун мумкин я, амма къисмет шиирдиз элкьуьруьн четин я. «Кавказдин дафтар» тIвар алай зи ктабдин презентация кьиле физвай вахтунда Фазу Алиевади ихьтин гафар лагъанай: «Марина – биографиядай шаир хъайиди туш, шаирвал адан къисмет я». Гьа и гафара вири ава.

– Куьн Дагъустанда таржумачи хьиз артух машгъур я лагъайтла, зун гьалатI жедач. И жигъетдай Куь рикIел иллаки гьи эсер алама?

– Эвелни-эвел и рекъай зинни Расул Гьамзатован саналди тир кIвалахдикай рахун нубат ава. Адан еке поэмаяр – «Ахульго», «Суд физва», «Концерт», «Къад йиса авайбурукай мани» – и эсерри зи таржумачивилин кIвалахда еке чка къазва. Меркездин ва Дагъустандин чапханайра за авур таржумайрин Расул Гьамзатован, Етим Эминан, Ирчи Къазакъан, СтIал-Сулейманан, Гьамзат ЦIадасадин, Юсуп Хаппалаеван, Анвар Аджиеван, Мегьамед Гьамидован, Хизгил Авшалумован, Муталиб Митарован, Ханбиче Хаметовадин, Абдула Даганован, Байрам Салимован, Салимат Къурбановадин, Шейит-Ханум Алишевадин, Мегьамед Агьмедован, Жаминат Керимовадин, Залму Батировадин, Кадриядин, Аминат Абдулманаповован, Сувайнат Кюребеговадин ва гзаф кьадар масабурун шииррин кIвалталар чапдай акъатна. Абурун умуми тираж зур миллиондив къван агакъда. Зи зегъметдиз къимет гайи республикадилаи зун рази я, Дагъустан Республикадин гьукуматдин премия заз «Дагъустандин поэзиядин антология» ктабдай гайиди я.

– Алай девирда шаирриз четин я, гьукуматдин патай абуруз советрин девирда хьиз куьмек амач...

– Эхъ, а члавара ктабар еке тиражар аваз акъатзавай. Зи садлагъай ктаб «Ватандин экв» Москвадин «Современник» издательствода 10 000 экземпляр тираж аваз акъатнай. Исятдин тиражар хъвер гьидай бур я – 200, 300 экземпляр. Ктабар виликдай хьиз маса къачузмач, библиотекайрини худдиз къачузмач. Жуван харжийрихъ акъудиз жеда, амма им гьар ний хъайитIани акъакъдай кар туш.

Инсанвал вилай вегъезвай, жегъилар дуьз рекъелай алудзавай чи вагъши девирда члалан устадрин камаллу гаф ише хъфизмач. Конферансьеяр, шит зарафатчиярни шит манидарар абурулай вилик акатнава. Амма культура, меденивал дерин, маналу Гафунилай гатIунзавайди я эхир. Гьикъван Гаф гьахълуди, пар квайди, дерин манадинди, таъсир ийидайди хъайитIа, гьакъван адаз яб гайидини са кьилин виниз, артух медени, тербиялу ва хъсан крар кьиле тухуз гьазурди жеда.

Сутьгъбет авурди Гуьлнара АСАДУЛАЕВА я

Мукъвара чав шад хабар агакна, 2022- йисан 21- майдиз къабулай 135- нумрадин Президентдин Указдин бинедаллаз, Украинада кыле физвай махсус операцияда къалурай дирибашвилай Магъарамдхуърун райондин Къуйсунрин хуърай тир Гвардиядин старший лейтенант Алимов Магъамед Яникович «За отвагу» медалдиз лайихлу хъана.

Алай вахтунда, чи уьлкведи Украинада тухузвай махсус операциядыкай вири хабардар я. Са инсандизни, са уьлкведизни вичин сергъятдал ихътин гьерекатар хъана кIанзавайди туш. Амма фашистрин гел къур бендеровчир себеб яз, стха уьлкве ва халкъ фашистрикай азад авунин мураддалди Россия махсус операция тухуниз мажбур хъана. И махсус операция физвай гьалдыкай, женгера дирибашвал къалурзавай миллетрикай, кIевера гьатай чIавуз галай юлдашар къутармишуникай, вичел ихтибарнавай яракъ, документ хуъз алахъзавай къагъриман аскеррикай чаз гьар юкъуз Россиядин центральный каналри хабар гузва. Къейд тавуна жедач, абурун арада аваз, Дагъустандин уьткъем рухвайрини иштиракзава. Ингье чаз хабар хъайивал, и гьерекатра чи районгъли Магъамед Алимовани иштиракнава.

2022- йисан 22- майдиз чапдай акъатнавай «На страже мира» изданиеди хабар гузвайвал, Здвиежка хуър нацистрикай михъунин тапшуругъ вилик эцигнавай батальондин тактикадин дестедик кваз чи районгъли Магъамед Алимова иштиракна. Тапшуругъ тамамариз феи, кIвенкIе старший лейтенант М.Алимов авай десте гьалкъада гьатна. Къызгъиндиз кыле феи ягъунра, вичел хер хъанатIани, чи къегъгал хва Магъамеда вичин подразделение гьалкъадай акъудна ва «лап сирлу» грифдик квай 7 комплект важиблу документар ва шифровальный аппаратурадин 2 комплектни къутармишна. Уьткъем гьерекатрин нетижада адалай вичин хеуси состав, важиблу документар ва аппаратура пучвилер авачиз хуъз алакна.

Чи районгълиди къалурай уьткъемвилери чакни дамах кутазва. Къуйсунрин хуърай тир Алимов Яниканни Бесхалуман хизанда

Чи дирибаш хва

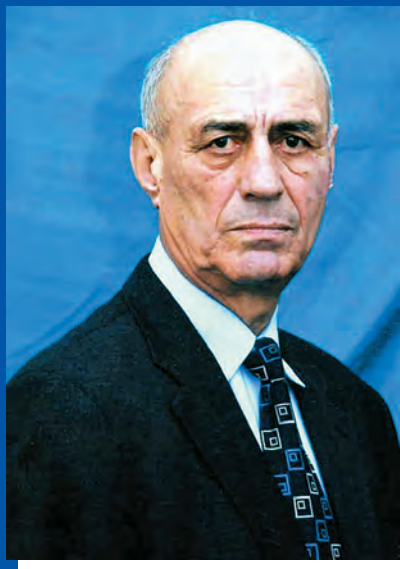
чIехи хъанвай пуд веледни хъсан тербия авай, гъвечи-чIехи чидай, зегъметдин къадир авай аялар я. Гъвечи хва Магъамеда 2012- йисуз хайи хуърун юкъван школа акъалтIарна, Рязань шегъерда ВУЗ- дик экечIна. 2019- йисуз генерал В.Ф.Маргелован тIварунихъ галай Рязандин Гвардиядин къилин воздушно-десантное училище акъалтIарна. Алай вахтунда Магъамеда Псковский областдин 104- гвардейский десантноштурмовой Краснознаменный, Кутузован ордендин полкунин 32515- нумрадин военный частуна алакьадин начальник яз къуллугъзава. Жавабдарвилелди тамамарзавай къуллугъдай, Украинада кыле

физвай гьерекатда къалурай уьткъемвилерай чи къегъгал хва, старший лейтенант Магъамед Яникович «За отвагу» медалдиз лайихлу хъана.

Чна Алимоврин хизандиз рикIин сидкъидай и багъа награда мубаракзава. Куьн идалай къулухъни чандин мягъкем сагъвал аваз, хкъянавай пешеда мадни еке гъуьндуьриз хкаж хъун чи мурад я, гъуьрметлу Магъамед Яникович. Чна куьн хътин къегъгал рухвайрал дамахзава.

АФИСАТ АЙДЕМИРОВА

Шикилда: эрчи пата автомат гъилевайди Магъамед я

АЛИМ, ЖУРНАЛИСТ...

Адан тІварни гѡа вичин кѡилихдив кѡадайди тир – Джон Рид Америкадин журналистдин, «Дуьнья кѡарсурай цІуд югъ» тІвар алай машгѡур ктабдин автордин тІвар. Вичин уьмуьрдин рехъ, пеше хкягъдай вахт атайла, ада журналиствилини пеше, садра хкягъна, дегишиз тежедай, амма, белки, инсанри ви крар, ви гафар, вуна Дагѡустандин журналистикада тадай тІвар, ви тарсар тариф авуналди рикІел хкидай кѡисмет хкягънай.

Джонрид Агъмедован кѡисмет, кѡамат - советрин кѡурулушдин битав кѡаматдиз ухшарди, кѡенин шартІарани инсанри рикІел хвенвай, вичихъ гъеле цІигел яз амазмай, вич рехне квачирди хъиз аквазвай битав кѡамат хъгинди я. Ваъ, гъелбетда, ада са чІавузни фагъум тавур гаф кхъенач, цаварай гъетер кѡаз алахънач, кѡуру тарифар авунач, амма вичин журналиствилини рехъ хкягъдай чІавуз, ада вичин уьмуьрдин асул макъсад вуч ятІа гѡам виликамаз фикирдиз кѡачунай. Ихътин кѡве рикІин хъайи макъамра, журналистика ва я илим, лагъай суалдиз жаваб герек атайла, ада абур кѡведни санал хкягънай. Им адан рагъметлу бубадин, Назир Агъабеговичан, рехъ тир – илимни журналиствал саналди. Бубадини вичин уьмуьр саваддихъ, илимдин кІвалахрихъ, лезги чІалан преподавателвилихъ галаз сад авунай.

Джонридан мурад МГУ-дин журналиствилини факультетда кІелун тир, ам а мураддихъ агакъна. Меркездин профессорри адаз чпин девирдин советрин журналистикадин месѡлайриз идеологиядин жунадай ваъ, гѡакъикъи уьмуьрдихъ ва йикъан месѡлайрихъ галаз алакъада аваз килигиз ва веревирд ийиз чирна. Джонридан рикІелай и тарсар алатнач. КІелдайбуру масадаз ухшар тушир адан хатІунин кѡетІенвал гѡасятда кѡатІанай. МГУ-да кІелай умудринни мурадрин йисар, уьлкведин вири пипІерай атана ина кІелзавай вичин юлдашар адан рикІел вири уьмуьрда аламукънай. Гуьгъуьнин йисара ада кѡецепатан журналистикадин кафедрадин заведиш Ясен Засурскийди вичиз Африкадин вилик финин фикиррал алай журналистикадин тарихдикай дипломдин кІвалах кхъин гѡикІ теклифнайтІа, мукъвал-мукъвал рикІел хкидай.

Джонрид Назирович кІусни кѡулухъ чІугун тавуна, гѡасятда рази хъанай. Ингилис чІал хъсан чизвай студент «ленинкада» пуд вацра лазим литературадал, чешмейрал алахъна гѡазурай дипломдин кІвалахдиз лап виниз тир кѡимет ганай. Гѡа и чІавуз дагъви республикадай атана кІелзавай студентди вичин рехъ неинки журналистикадихъ галаз, гѡакІни илимдихъ галазни алакъалу жедайди гѡисснай.

Диплом гѡаз хтай пешекарди «Дагѡустандин правда» ва «Дагѡустандин комсомолец» газетра зегъмет чІугваз гатІунна. Ина машгѡур писателрини журналистри кІвалахзавай: Хизгил Авшалумова, Дмитрий Трунова ва масабуру. Ина кІвалахдайла, ам гѡавурда акъуна хъи, эгер пешедив рикІ гѡаз зегъмет чІугуртІа, ваз ада шадвал ва разивал гуда. Гѡа чІавуз ада вич патал мад са кѡанун кѡабулна: вуна вуч ийизватІани, вири инсан патал я. Журналистдин марагълу макъалаяр ватан кІан хъунин, адан кѡисметдин патяхъай жавабдарвал гѡиссунин дерин мана-метлеб авайбур тир. И макъалайра сиясатдин таблигъат тушир авайди, абур зурба уьлкве арадал гѡизвай зегъметкеш инсанрин кѡаматар кѡалурнавай.

«Дагѡустандин журналистикадин тарих» тІвар алай илимдин диссертация хвена, кандидатвилини дережа авай, вичик умуд кутаз жедай алим ва журналист Джонрид Назировичаз партиядин Дагѡустандин обкомдин пропагандадинни агитациядин отделда жавабдар кІвалах теклифна. Еке кѡуллугъдин иеси хъайи Джонрид Назировичан рикІелай инсандин, зегъметчийрин гѡар йикъан руьгъдин ва яшайишдин игътияжар алатнач. Ада вичин ва кІвалахдин юлдашрин вилик гѡар йикъуз цІийи месѡлаяр эцигдай ва абур кѡилиз тухун патал алахъдай, гѡар сад и кардал руьгъламишдай.

ИкІ ада вич кялурун патал, кьуллугъдин рекъяй хкаж хьун патал ийизвайди тушир, икІ ада гьар сад жуван вилик эцигнавай месэляяр гьялиз жедайбур я лагъана Чалахъ ийизвай.

Ципуд йисуз Джонрид Назировича обкомдин лекторрин кІватІалдин регьбервиле кІвалахна. Им адан уьмуьрда кьетІен девир хъана. Ам советрин таблугъатдин гьахълувилехъ кІевелай инанмиш тир эхир. Партиядин рекъе кІвалахзавай йисара эвел нубатда адан мурад инсанрихъ галаз жезмай къван фад-фад гуьруьшмиш хьун тир, вучиз лагъайтІа, ахътин гуьруьшра адетдин инсанрин гьал-агьвал, абурин гьакъикъи фикирар, чин кьун тавуна ийизвай ихтилатар, къатІунар мукъувай чир жезвай. Ва партиядин кьорулушривай ихътин гьалар фикирда кьуна, чпин кІвалах тешкилиз жезвай.

И йисара кІватІай тежриба дерин ва кьимет авай публицистикадиз элкьвена. Гьа ЧІавуз ада СССР-дин «гъвечІи» халкъарин публицистика чирунин ва ахтармишунин карда ЧІугур зегьметар илимдин докторвилин диссертациядиз элкьвена.

Сифте лекторрин кІватІалдин регьбер яз, гуьгъуьнлай обкомдин илимдинни кІелунин идарайрин отделдин заведишдин заместителвиле кІвалах авур Джонрид Назирович а кардихъ инанмиш тир хъи, веревирдер ийиз, гьахъ-гьисаб къаз алакьдай гьар са кьуллугъчиди вичин къваларив гьа ихътин бажарагъ авай юлдашрин десте тешкилун лазим я.

Лугъун лазим я, Д. Агьмедов кьве вишелей артух илимдин кІвалахрин, гзаф къадар макъалайрин автор я. И макъалайра ада инсанрин арада лайихлу тІвар тур, Дагъустандин тарихдик, медениятдик пай кутур, гьукуматдин кьуллугърал гьакъисагъвилелди зегьмет ЧІугур, ватан лайихлу краралди машгъур авур инсанрин къаматар яратмишна. Гьич са кІусни ягъалмиш тахъана Джонрид Назировичаз Дагъутандин прессадин биограф лагъайтІа жеда. Профессор Джонрид Назировича ДГПУ-да культурологидин кафедра арадиз гъана, ина кьиле тухвай

ахтармишунриз алимрин арада пара ад хъана. Ина дуьньядин ва ватандин медениятдин тарихдай лекцийрин пуд жуз, «Дагъустандин культурологидин ва религоведенидин месэляяр» тІвар алаз преподавателрин илимдин макъалайрин кІватІал, программаяр ва методикадин пособияр гьазурна, чапдай акъудна. Д. Агьмедован макъалаяр гьакІни «ЦІийи Ахцегъ-наме», «Алай девирдин Ахцегъ-наме» ктабра гьатнава. ГьакІни ам «ЦІийи ва лап цІийи девирдин меденият», «Къадим дуьньядин меденият» ктабар туькІуьрайди я. И ктабра Дагъустандин халкъари къазанмишай агалкъурикай лагъанва.

Д. Агьмедовахъ галаз санал кІвалахай юлдашри кьени кваз и касдин кІвалахдал рикІ хьун, юлдашар чпин везифайрал гьевесламишун, илимда ва жемиятдин крара адан агалкъунар рикІел хкизва.

А.С. Пушкинан тІварунихъ галай ктабханадин сифтегъан кІелчийрикай сад тир Д. Агьмедов мукъвал-мукъвал вичин кІелчийрихъ, ктабханадин кьуллугъчийрихъ галаз гуьруьшмиш жедай. Ада образованидин месэлайрикай, инсанрин рафтарвилерикай, инсаниятдин кьисметдикай, дуьньядин ислягъвеликай, дагъвийрин адетрикай ва кьилихрикай, вичин хайи ватан тир Ахцегърин хуьруькай ихтилатар ийидай. Ада вич гьа са вахтунда муаллимни, тербиячини яз гьисабдай. Адаз акъалтзавай несилди лайихлу чирвилер къачуна, абурмарифатлувакъанажагъавай, эдеблу, гзаф миллетар яшамиш жезвай хайи еридин тарихдиз вафалубур яз чІехи хъана кІандай. Ам инанмиш тир хъи, уьлкведин гележег илимни техника вилик тухунилай аслу я, гьа и карди обществодин хиве жуьреба-жуьре хилера дерин чирвилер хьуниз зурба фикир гунин буржи твазва.

Захъ галаз санал Д. Агьмедов рикІел хкизвай республикадин кьилин чапханадин библиотекарь, РД-дин лайихлу кьуллугъчи С. Мусаевади икІ лагъана:

–Джонрид Назировича вичин суйгъбетра гьамиша икІ

лугъудай: «Дагъустандин кьисмет гьамишалугъ яз Россиядин кьисметдихъ галаз сад хъанва. Гьар са россиявидин хьиз, гьар са дагъвидин намусдин кар я Россиядин халкъарин арада авай дуствал мягъкем авун...». 1999-йисан августдин вацра ада кхъенай: «Тарихдин вири четин макъамра хьиз, Дагъустандин халкъар четинвилерай лайихлувилелди экъечІа, вучиз лагъайтІа ина камаллу бубаяр, дамах гвачир дагъви дишегълияр, фад акъулбалугъ жедай аялар яшамиш жезва. Четин имтигъанри чун анжах лигимарда...». Килиг куьн, гьихътин камаллу ихтилат ятІа. На лугъуди, адаз виликамаз кье чи уьлкведин кьилел атанвай четин крарикай аян тир. Кье Россиядин аскерри Украина фашистрикай азад ийизва...

Вичин хуси уьмуьрД. Агьмедова ватандин уьмуьрдивай чара ийизвачир. Ада 90-йисара уьлкведин кьилел атай залан крарикни, гьалатІрикни вичин пай квайди яз гьисабдай. Виликан идеалрикай кьил баштІаннаини ада? Ваъ, гьелбетда. Амма ам фагъум-фикир, веревирдер ийиз, уьлкве чкІана, кьилел атай кьал-макъалрин, кьитвилерин, магърумвилерин себехрихъ къекъез хъана. Вичин намусдин вилик ам эхирдал къван михъи ва уьзуагъ тир. Девирдин ванериз, гьарай-эвердиз яб гузвай, веревирд ийизвай Джонрид Назирович уьмуьр и хурхвасрикай михъи жедайдахъ, ислягъвал ва мублагъвал хкведайдахъ инанмиш тир.

Дагъустандин машгъур писатель ва журналист Эффенди Капиева хьиз, Д. Агьмедовани вичин гьар йикъан агъвалатар махсус дафтарда кхъизвай. А дафтардин чинриз ада рикІин хиялар вири ихтибарзавай. Гьа ина ада вичин бинейар, дувулар, бубайрин къадим тухумдин тарихар рикІел хкизвай, абур адан илгъамдин чешмеяр тир. АцІай ва маналу уьмуьрдин тежрибади и дафтардин са цІарцІени, са чкадални адав гьилле ийиз туначир. Гьа ихътинди яз амумьурлух амукънай.

Айшат ТАЖУДИНОВА

ПУД ВАХ

Чна чпикай кхъиз кIвачин хъанвай пуд вах, Анахалум, Гуьлбагъар ва Динара, яшамиш жезвай Хив райондин Къванцигрин хуьруьз рекъе авай чIавуз, вучиз ятлани зи рикIел А.П. Чехован «Пуд вах» тIвар алай эсер атанай. Ахпа и дишегълийрин залан къисметдикай чир хъайила, Чехован эсерда авай къагъриман дишегълийрихъ галаз гекъигун анжах тек къве чкадал дуьз къвезвай: и пуд вахахъни стха авай, амма сад ваъ, табасаранрин чIехи хизанра адет тирвал - вад стха. Къвед лагъай ухшарвал абур зегъметдив ва зегъметдал рикI алай инсанрив эгечIдай тегъер сад хътинди тир. РикIелламани, А. П. Чехова гьикI лагъанайтIа: «Инсанди зегъмет чIугун лазим я, лап пелез гьекъ акъатдалди, вуж кIандатIани ам хъурай, анжах гъа и карда адан уьмуьрдин мана ва макъсад, адан бахт ва шадвал ава».

Чна ихтлат ийизвай дишегълиярни гъа ихътин зегъметдал рикI алайбур, ватандин, багърийрин вилик чпин пак буржи аннамишзавайбур я. Гъа и жуьреда абур чпин диде Сафара ва буба Агъамурада тербияламиш авурбур я. Сафар ва Агъамурад Рамазановар адетдин хуьруьн зегъметкешар я. Гаф атай чкадал лугъун хъи, 87 къванцигвиди Донбасда махсус операци гатIунай сифте йикъалай иштирак ийизва.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ УЬМУЬР

Санални чIур тийидай хизандин ивирар, садвал, дуствал вине кьун - ингъе и хизандин адетар гъа ихътинбур я.

Вахарикай чIехида, Анаханума, вичин чIехи стха Мавзудиназ вичин дуркIун гайи йикъалай 14 йис алатнава. А чIавуз адан Анахалуман 33 йис тир. Гриппдилай гуьгъуьниз стхадин къве дуркIунни гуьнгъуьнай акъатна, тади гъалда операци авун герек хъанвай. Рамазановрин хизанда вири вахарни стхаяр гъар сад Мавзудиназ вичин дуркIун гуз гъазур тир, амма Анахануман дуркIун анализрай виже къведайди яз акъатна.

– Операци минздравдин квотадай Москвада къиле тухванай. Операцидилай къулухъ къве гъафтедилай зун

духтурханадай ахъайна, стха, адан а чIавуз 42 йис тир, мад къве вацра ана амукънай. За адан патахъай датIана дуьяр ийиз хъана... Гена вири дуьз хъана, стха кIвачел ахкъалтна.

– Мавзудин пешекар художник я, ада художествойрин училище, ДГПИ-дин гъа и рекъяй тир факультет акъалтIарна. Ам кIарасдал нехишар атIудай устIар я. Чун гъарма жуван хизанар галаз Дербентда яшамиш жезва. За жуван дуркIун са декъикъадани шаклу тахъана стхадиз ганай, а чIавуз захъ къве велед авай, гъвечIи вахариз гъеле аялар хъанвачир, абурун дидевилин чIавар гъеле вилик кумай. Мадни лугъун хъи, стха начагъ жедалди вилик заз ахварай акунай хъи, гуя адан уьмуьр залай аслу жезва... - сабурдалди ихтилат ийизва Анахалума. – Неинки ина, Дагъустанда, гъа кI Москвадани бязибур шаклу тир, белки за и кам масада гъуькуьм авуна къачузвайди, жуван сагъламвал хатадик кутазвайди ятIа? Чуьнуьхна вучда, вахтар, инсанар дегиш хъанва, гъавая, къимет къачун тавуна, сада-садаз гъуьрмет-хатур хъийизмач эхир... Пул, кIвалер-къар патал сада-сад язава, рекъизва, суд-дуванра гъатзава...

ЦИЙИ УЬМУЬР

Къвед лагъай вахан, Гуьлбагъаран уьмуьрдани ажайиб агъвалатар хъана. Вичихъ галаз са классада кIелай, къуншидал алай жегъилдиз гъуьлуьз фейи ада къве хва хана. Жегъилри чпин майишат кутуна, аялар кIвачел акъулдзавай. Амма бедбахтвал вилив техвейди хъана - абурун гъвечIи хва ивидин азардик начагъ хъана. Аялдин кIарабдин мефт дегишарун герек атанвай. ЧIехи хцин ДНК гъвечIи стхадив къазвайди хъанач. И арада Гуьлбагъараз вич мад аялдик квайди чир хъана. Абурун умуд хъана: пуд лагъай аялдин ДНК, белки, начагъ аялдин ДНК-див къадайди жен. Мадни са ажайиб кар хъанвай: Гулядиз сад ваъ, къве велед жезвай. Гъейран жедай кар ам тир хъи, къветхверрикай садан кIарабдин мефт начагъ стхадин бедендив лап къазвайди яз акъатна. Гъа икIдуьньядиз атай цIийи чагъади вичин стхадиз уьмуьр багъишна...

БЕДБАХТВАЛ ТЕК КЪВЕДАЧ

Вахарикай пуд лагъайди, Динара, Гуьлбагъаран гуьлуьн мукъвадаз гуьлуьз фена. Хайи вахар къведни Къванцига вирида гуьрмет ийизвай Исмаиловрин хизандиз акъатнавай. Хизанар дуствилелди, зегъметдал рикI алаз дуланмиш жезвай. ИкI йисар къвез алатзавай, амма Динарадиз гъеле дидевилин бахт акунвачир. Цуд йис гуьлуьк хъана, тавур дава-дарман хъанач, амма Динарадиз аял жезвачир. Динарадини адан гуьлуь аял къачун къетIна. Анжах ругуд югъ хъанвай чагъа кIвализ гъайила, гуьлуьнни папан шадвилехъ къадар авачир. Къе абурун хцин, Мурадан, II йис я. Ам вири хътин адетдин аял я, дидедизни бубадиз куьмекар гуда, мектебда хъсандиз кIелзава, духтур жедай мурад ава.

Динарадини адан гуьлуь мад са игитвал авуна – абуру Мурадаз вири авайвал лагъана.

- Къуй чарабурувай ваъ, диде-бубадивай чир хъурай. Завай масадбуру бязи чIавара жузада, ваз чIехи хъайила, Мурад вичин дидедихъни бубадихъ къекъвез кичIедачни? Ваъ, аз кичIедач. Эгер и аял хайи дишегъли заз акунайIа, за гъихътин хъсан аял хайи адаз сагърай лугъудай, ада чаз ихътин бахт багъишнатIа аку. Къуй ам сагълам ва бахтлу хъурай. Мадни за къаюмвилин къуллугъчийриз лагъанай: эгер а дишегълиди мад аял хана, гадариз хъайитIа, заз лугъурай, за къвед лагъайдини къачуна хуьда. Заз зи Мурадахъ стха, вах хъана кIандай... – лугъузва Динаради.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ЛУВ

Вахарин, Анахалуман, Гуьлбагъаран ва Динарадин, бахтуни гъана – абурун уьмуьрдин юлдашар хъсанбур я. Гуьлдер чпин папарин къвед лагъай лувар хъиз я, гъар са куьна абуру куьмекар гуда. Месела, Исмаиловар тир амледин рухваря кIвалин гъи карда хъайитIани чпин папариз куьмекар гуз гъазурбур я, масабур хъиз, им итимдин пеше туш, им дагъвидиз кутугай кIвалах туш лугъудач.

Анахалуман гуьлуьз, яран стха начагъ хъайила, вичин папан сагъламвиликай къурху аваз, вичин даркIун теклиф ийиз кIанзавай. Ам бинедай гъа ихътинди тир. Ахпа... Аялар чIехи хъана, чурудиз рех ягъайла, уьлкведин масса региондиз къазанмишиз фейиди, масса дишегълидал ашукъ хъана, гъана амукъна.

КЪИСМЕТРИН КЪЕКЪУЪНАР

Стхайрини вахари Анахалумав вич квадаризтунач, гуьлуьн вафасузвал эхдай къуватар адаз багърийри ганай. Гила ам бахтлу диде, къайгъудар баде ва стхайринни вахарин рикI алай вах я. Ада мукъвал-мукъвал Къванцига авай вичин багърийрал къил чIугвада. Ина, гъелбетда, табасаранрин гъар са хизанда хъиз, виридан кIвалера халичадин тарар акъвазнава.

Гъар йикъан майишатдин кIвалахар агудайдалай къулухъ пуд вахни, чпин жегъил чIавара хъиз, нубатдин халича храз ацукъда. Гъа икI абуру 50-далай виниз чIехи гамарни халичяр хранва, гъвечIибур гъикъван хранатIа, гъисабизни жедач... Пуд вахни халича храз ацукъайла,

абурун зарб къай гъилериз, гъилик арадиз къвезвай нехишриз тамашна тух жедач, на лугъуди гамунихъ ацукънавайди Индиядин ругуд гъил къай аллагъ-дишегъли я. Руьгъдин жигъетдайни и вахар чеб-чпиз мукъабур я, абурун гъар садан яшарин арада пуд-пуд йисава. Имни ажайиб ва къетIен лишан я...

ХИЗАНДИН ИВИРАР

Вахари, Анахалума, Гуьлбагъара ва Динаради, са сивяй хъиз лугъузва хъи, аялрик мукъва-къиливилин чими гъиссер кутазвайди, сабурулу ва къайгъудар жез чирзавайди хизан я.

– Мукъабурун арада чимивилин, кIанивилин рафтар дуьзмишун, хизандин адетрал амал авун ва абур хуьн – ибур вичи-вичиз гуьрмет ийизвай гъар са касдин хиве авай буржийар я, – лугъузва вахари. – Хизанда гъар садни, тухумдани вири сад-садахъ галаз гуьрметлу хъана кIанда. Хизан – им диде, буба, веледар туш, хизанда чIехи буба, баде, амлеяр, халуярни жеда къван. Анжах икI хъайила инсанди вич бахтлуди яз гъисса.

Чна ихтилат авур, чеб Чехован эсерда авай вахариз кIусни ухшар тушир, Хив райондин Къванцигрин хуьряй тир пуд ваха мукъва-къиливилин рафтарвилер гуьрметлур яз хуьн неинки гъар садан буржи яз, гъакIни хизан мягъкемди, дурумлуди хъунин чарасуз шартI яз гъисабзава.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Вахт кьуна акъвазариз жедач, вахтунихъ галаз чунни, чун элкьуърна кьунвай дуьньяни дегиш жезва. Амма чи уьмуърда дегиш тежедай затлар, гьамиша чахъ галай лишанарни ава. Ватан, бубадин квал, диде-буба, веледар, дустар, жуван ватандал дамах авун, сифте муьгьуьббат, цуькверин атирар, экуьнин ярар, кьибледихъди хъфизвай дурнайрин лужар. Мад вуч бес жезвач чакай гьар са касдин рикел аламукьзавай и шикилрин циргьина? Гьелбетда, мектеб ва рикл алай муаллим – амни,чаз мукьва инсанар хьиз, мукьва ва клан я.

РИКІ АЛАЙ МУАЛЛИМ

РИКІЕЛ ХУЪНАЛДИ

Белки, вичи клелай мектеб, муаллимар са акъван рикел аламачир инсанарни ава жеди. Амма абур рикел аламайбурун къадар лап гзаф я. Чун абурукай я! Чи бахтун гъана – чи вири уьмуърда гел тур инсан, муаллим хъана чахъ, ам чи классдин регьбер ва химиядин тарсар гайи Алла Ивановна Багдужева (Ушакова) я. Ада Дагъустандин Лак ва Новолак районра зур асирдилай виниз мектебдизни ва аялриз вичин уьмуър ва чирвилер бахшна. Вичин уьмуърдин чехи пай ада Лакиядин меркез, Дагъустандин тарихдин, меденятдин ва руьгьдин маканрикай сад тир Къумух хуьре кечирмишна. Ада чпин тварар вири Дагъустанда машгьур тир чи райондин педагогрихъ Н. Мамаевахъ, М. Кажлаевадихъ, Э Парамазовадихъ, М. Лукьмановахъ, С. Гьузуновадихъ, Ш. Гьасаналиевадихъ, И. Чалабовадихъ, А. Сурхансаяхъ, А. Чутуевахъ, А. Шахсаяхъ, Р. Кажлаевыхъ, М. Куннуевахъ, А. Лугуевахъ, С. Шаккуевахъ, Б. Будайчиевахъ, Ш. Зубаировадихъ, Ю. Амировахъ, Д. Канкаевахъ, Л. Катаевадихъ (Кушиевадихъ) ва гзаф масабурухъ галаз кьуьнкьуьне аваз зегьмет чугуна.

Ам 2019-йисуз дуьньядай фена. Гьа чавуз чаз чир хъана хьи, адахъ галаз чун чи уьмуърда гзаф важиблу са квекай ятлани магьрум хъана... Ам фурс гвачир, регьимлу, рикл ми хьи ва заха инсан тир. Аялди хьиз, гьар садаз ихтибар ийидай.

Вини дережадин пешекар яз, ам вичин пешедин рузи къведай са хилев хъыз эгечІдачир, ваъ! Са чІавузни! Вичин гъар йикъан везифайрив ам вичин рикІин къенивилелди, жавабдарвилелди эгечІдай. Вири вичин вахтарин, сагъламвиллин руьгъдин къуватар гъайиф татуналди эгечІдай. Чаз, аялриз, и кар аквадай.

...Йисар алатурдавай чун чаз къериз-къериз аквадай. Эхириджи гъилера чи гуьруьш адан хтулдин мехъерин вахтунда, 2013-йисуз къиле фенай. Къе, чи рикІ алай муаллим чавай къакъатнавайла, чаз Дагъустанда тІвар-ван авай журналда адакай, адан инсанвиллин ва муаллимвиллин баркаллу рекъикай ихтилат ийиз кІанзава. Педагогвиллин, муаллимвиллин баркаллу рехъ хкъагъдай жегъил гадайрини рушари и гуьзел дишегълидилай чешне къачурай...

Алла Ивановна 1936-йисуз Приморский крайдин Рухлово тІвар алай хуьре Яру Къушундин офицер Иван Васильевичан хизанда дидедиз хъайиди я. Иван Васильевича 1939-йисуз Ханхил-Голда Япониядихъ галаз хъайи женгера батальондин командир яз иштиракнай. 1946-йисал къведалди ракъун рекъерин полкунин штабда майордин чинда аваз Монголияда къуллугънай, ам «Баркаллувал» ордендин сагъиб тир. Иван Васильевич 1946-йисуз вафат хъана. Алла Ивановнадин диде Анна Максимова Ушакова (Михайлова) дяведин йисара Благовещенск шегъердин патавгвайсахуьреколхоздин председатель тир. Гуьл кечмиш хъайила, ам къуд аял гваз Краснодарский крайдин Сочи шегъердиз куьч хъана. Гъа ина гъвечІи Алла сифтегъан мектебдиз сад лагъай классдиз фена, ина ада мектеб акъалтІарна. Ада вичин вири уьмуьрда Сочидин Ботаникадин багъда кружокда вичиз тарсар гайи, биологиядал, химиядал, педагогикадал вичин рикІ ацукъарай муаллимар чими гъиссеривди рикІел хкидай.

1958-йисуз Алла Ушаковади Ростовдин пединститут акъалтІарна ва ам Дагъустандиз кІвалахал рекъе туна. Сифтегъан 4 йисуз ада Чечено-Ингушетиядин сергъятдал алай Новолакдин юкъван мектебда кІвалахна. А йисара мектебдин директор Идрисов Идрис, бажарагъ авай педагог ва психолог тир. Алла Ивановнади химиядинни биологиядин тарсарса тІимил вахтунда ганай, асул гъисабдай ам гуьгъуьна амуькзавай аялриз урус чІалан ва литературадин, математикадин тарсар гунал желб авунай. И илимрайни Алла Ивановна дерин чирвилер авай муаллим тир.

Гъа йисара жегъил муаллим руша мектебда манийринни къуьлерин десте тешкилна, гуьгъуьнлай адан бинедал край чирдайбурунни туристрин кружок тешкил хъана. Аялри яхул чІалал гъвечІи-гъвечІи сегънеяр туькІуьрдай, къуьлерни манияр чирдай. 1959-йисан гатфариз аялри Новолак райондинни къунши Казбек райондин хуьрера концертар гана, Сталинаул хуьруьн мектебдин аялрихъ галаз дуствиллин алакъаяр тешкилна. Гатуз республикадин туристрин слетда иштирак авур абуру 2-чка къунай. Аялриз пишкешарни ганай - туристриз лазим къведай къве палаткани рюкзакар.

9-класс куьтягъай аялрихъ галаз санал Алла Ивановнади зегъметдин лагер кардик кутунай, абуру II гектарда авай гъажикІайриз къапу янай, и агалкъунай колхоздин

правлениди аялриз Магъачкъаладин аялрин туристрин станцида ял ягъун патал 10 йикъан путевка багъишна.

Муькуь йисан гатуз туристрин секциядин иштиракчийри райондин цІийи духтурханадин эцигунрал куьмек ганай. Ина къазанмишай пулунихъ хуьтІуьн рухсатрин йикъара аялар Орджоникидзе (гилан Владикавказ) шегъердиз фенай, ана абур шегъердиз тамашнай, Пионеррин кІвале цІийи йисан суварин мярекатра иштиракнай, Осетинрин театрда спектаклдиз тамашнай. Са кар абурувай къилиз акъудиз хъаначир - Эльбрус дагъдал хкаж жез хъаначир: гъаваяр чІурубур тирвилай канатдин рехъ агалнавай.

1962-йисуз Алла Ивановна гуьл Умари Ибрагъимович Багдуевахъ галаз, гъвечІи руш Верани гваз Лак райондин Къумухиз куьч хъанай. Умаридин диде къунши Къули райондин Хайхи хуьре яшамиш жезвай, адаз чеб дидедин мукъув жез кІанзавай.

Гъа йисан августдиз Алла Багдуевади Лак райондин методкабинетдин зеведишвиле кІвалахиз гатІунна. А чІавуз Лак ва Къули районар сад авуна, райондин центр Къумух авунвай. Районодин къуллугъчийр мектебра ахтармишунрин кІвалахар тухун патал еке мензилар-рекъер атІуниз мажбур жезвай: я яхди, я балкІандал алаз. 1964-йисуз къвед лагъай аял хъайила, Алла Багдуева мектебдиз кІвалахал хъфена. 1969-йисалай 1973-йисал къван ада райондин инспекторвал авуна.

1972-1973 кІелдай йисан эхирдай Алла Ивановнадиз Къумухдин юкъван мектебда декретдин отпускдиз фенвай муаллимдин эвезда 9-классда химиядин тарсар гун теклифна. Ада гуьгъуьнлай рикІел хкизвайвал, вучиз ятІани, и класс муаллимриз са акъван кІаниди тушир, амма Алла Ивановнадин рикІи ам гъасятда чІугунай. Аялар надинжвал квайбур тиртІани, чирвилерихъ ялдайбур, рикІ ачухбур тир. Гъа аялар себев яз Алла Ивановнади инспекторвиллин везифаяр туна, 10-классда абурун регъбервал хиве къуна. 1974-йисуз мектеб акъалтІарай и класс Алла Ивановнадин рикІел, 1990-йисуз мектеб акъалтІарай класс хъиз, вичин вири уьмуьрда аламукънай.

Аялрихъ галаз кІвалах тухуз чидай тежрибалу муаллимдал 1974-йисалай та 1978-йисал къван Къумухдин юкъван мектебдин тербиядин кІвалахдай директордин заместителдин къуллугъ ихтибарнай.

А йисара мектебдиз са десте жегъил муаллимар атанай: Канкаев Жайпар, Мегъамед ва Саняат Сунгуровар, Сулейманов Нажмутдин, Кушиева Лариса ва масабур. 1975-йисуз, Гъалибвиллин 30 йис тамам хъайи сувариз, йикъан шад мярекатар куьтягъ хъайидалай къулухъ мектебдин аялар куькІуьрнавай шемер гваз Къумухдин къилихъ галай дагъдал гъикІ хкаж хъанайтІа ва вирида санал «Чаз ислягъвал кІанда» мани ва маса манияр гъикІ лагъанайтІа, гилани къумухвийрин рикІел алама. Са йисуз суварин колоннаяр гъар сад СССР-дин са республикадиз бахш авуна туькІуьрнавай, муькуь йисуз ихътин колоннаяр гъар сад са пешедин иесийриз талуькбур тир. Классдилай къецепатан ихътин марагълу крарал аялар желб авуни абурун кІелунризни хъсан таъсир ийизвай!

Алла Ивановнади вичин рикел хкунра вичи гузвай тарсуникай - химиядикай – саки са гафни лугьудачир. Муаллим вичин предметдал ва аялрал рикI алайди хьун – им шак алачир кар тирдал ам кЕвелай инанмиш тир.

Мектебда кВалахдай йисара ада 80-йисара программарик кутунвай «Хизандин уьмуьрдин эдеб ва психология», «Дуьньядин меденият» тарсарни гузвай. ГьикI ятIани садра гьатта аялрин арада Дейл Карнегидин ктабдай и метлеб авай, аялри ашкьидалди иштирак авур конференцияни тешкилнай: «Гуьжетда гьахь арадиз атун мумкин яни?» И крарилай башкьа, Алла Ивановнади кьве йисуз искусстводай рикI алайбурун кружокдизни реьбервал авунай. Ада аялриз классикадин музыкадин, живописдин гьавурда гьатиз чирнай, абуруз машгур композиторринни художникрин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай пара чирвилер ганай.

Вичин рикел хкунра Алла Ивановнади лугьузва хьи, 1990-йисан мартдин вацра, рухсатрин йикьара, гьа и йисуз мектеб акьалтIаррай классдихь галаз санал колхозда кВалах авуна кьазанмишай пулунихь, туристрин путевкадай абур Ленинграддиз фенай. Ана абур Эрмитаждиз, Урусрин музейдиз, Петропавловскдин кьеледиз, Пискареван суарал ва маса марагьлу чкайриз фена. Элкъвена хкведай реке Москвада Яру майдандал Мавзолейдизни килигна, ВДНХД-дизни фена.

1997-йисалай 2012-йисал кьван, ял ягдай вахт жедалди, А. И. Багдужевади Кьумухдин гзаф профилрин лицейда тарсар гана. 2003-йисал кьван директордин заместителвиле, гуьгьунлай химиядин муаллимвал ва лабораторийдин зеведишвиле кВалахна. 2013-йисалай вичин эхир нефес жедалди, 2019-йисалди, Магьачкьалада вичин хцин, Ибрагьман патав хьана.

1990-йисуз мектеб акьалтIарай чна, гьар гьилера санал алайла, гьамиша чи классдин реьбер рикел хкизва. Вахтар четинбур тир, амма чи умудар экуь желегедикай атлузвачир. Чна чи хуьре кьиле физвай вири мярекатра, серенжемра иштиракдай: райондин колхозрани совхозра кВалахдай, Хандин тама кьелемар илигдай, Эрменистанда 1988-йисуз залзаладикди

завалар хьайибуруз куьмек яз пул кВатIун патал концерт тешкилнай; мектебда жуьреба-жуьре конкурсар тешкилдай, футболдай, баскетболдай, волейболдай, кьуршахар кьунай спортдин акьажунра иштиракдай, мектебдин радиодай передачар гьазурдай, Щаридин мектебдин аялрихь галаз «Вуч? Гьина? Мус?» лишандик кваз дуствилин кьугьунар, КВН-ар ва гзаф маса мярекатар тешкилдай.

Чи саки вири и крара Алла Ивновнадин гьвечи рушани, жегьил ва бажарагьлу математик Алёна Багдужевадини рикI алаз иштиракдай. Амни чна кIанивилелди рикел хкизва. А чи рикелай алат тийизвай сиягьатдани, Ленинградда, Москвада хьайи, ам чахь галай.

Чи 11 «б» классдай пуд аялди кьизилдин медал гваз мектеб акьалтIарнай!

Ина, Дагьустанда, Алла Ивановнадиз вичин хизандин бахтни жагьана, ина ам гуььлуьз фена, ада пуд аял хана чIехи авуна.

Алла Ивановнадин уьмуьрдин юлдаш Умари Ибрагьимович Багдужев хуьре гуььрмет авай инсан, жегьил чIавара боксдай Дагьустандин чемпион тир. Абурун чIехи руш Вера Магьачкьалада яшамеш жезва. Хва Ибрагьима Москвадин ракуьн рекьберин институт (МАДИ) акьалтIарна, республикадин талукь министерствода министрдин заместителвиле кВалахзава. Хтулрикай чIехиди, Саида, яхулрин ва Дагьустандин машгур артист Агьмед Агьмедован паб я, ам Туьркияда яшамеш жезва. Алла Ивановнадихь вад хтулни кIуьд птул хьанва.

Алла Ивановна Багдужевадин тIвар Дагьустан Республикадин Лак райондин образованидин ва тарихдин кьурулушда кьизилдин гьарфаралди кхьена гьамишалугь яз амукьда!

Т.Мегьамедов, Д. Айгунов, М. Шахшаев, И. Далгатов, Х. Абдуллаева (Максудова), З. Агьмедханова, А. Атаева, Л. Гуььсейнова (Буттаева) – 1990-йисуз мектеб акьалтIарай адан ученикар.

Майрудин Бабаханович Бабаханов –Дагъустандин Халкъдин шаир, РФ-дин писателрин Союздин член, Дагъустандин лайихлу муаллим, алай аямдин лезги поэзия вилик тухузвай шаиррикай сад. Адан тIвар лезги шииратдал рикI алай гьар са касдиз чида.

Майрудин Бабаханович Бабаханов 1958-йисан 20-октябрдиз СтIал Сулейманан райондин Пиперхуьре дидедиз хъана. Эвелдай хайи хуьре, гуьгъуьнлай Шихидхуьруьн, Къасумхуьруьн сад лагъай школайра кIелна. Хизан Самурдиз куьч хун сеbeb яз, юкъван школа ада Тагьирхуьруьн къазмайрал куьтягъна. ДГУ-дин филологиядин факультет акъалтIаруналди, М. Бабахановича къилин образование къачуна. Ада Хив райондин Архитрин хуьруьн мектебда муаллим, анин директор, Сулейман-

Стальский РУО-дин начальник яз кIвалахна. Алай вахтунда райондин администрациядин культурадин отделдин начальниквили кIуллугъдал ала.

М. Бабаханов поэзиядин 6 ктабдин автор я. Адан шииррин сифтегъан кIватIал («Муьгъуьббатдин куьче») 1989-йисуз Махачкъалада Даггизда чапдай акъатна. Гуьгъуьнлай «Гъетери табдач», «Ракъинин сухта», «Лекърен мани» ва къве томдикай ибарат «АнтIалар» ктабарни акъатна.

Идалайни гъейри Майрудин Бабаханович гъакI лезги чIалахъ ва литературадихъ галаз алакъалу месэляяр ахтармишунал, лезги хуьрекрин, набататрин, тарарин, къушарин ва гъайванрин тIварар чирунал ва абур къвезмай несилрал агакъарунал машгъул я. И алахъунрин нетижа яз ада чIехи «Лезги-урус словарь», мисалрин ва мискIалрин «Къадакъар», набататрин ва къушарин

тIварар авай «Рангулат», инсандин бедендин паярихъ галаз алакъалу мягкъем ибарайрин «Инсан» ктабар кIелдайбурал агакъарна.

И карди лезги чIал хуьн патал еке роль къугъвазва.

М.Бабаханован шиирар лезги журналринни газетрин чинриз мукъвал-мукъвал акъатзава.

Агъадихъ чна шаирдин са бязи шиирар куь фикирдиз гъизва.

ХУЬРУЬН РУШ

Экв жедалди экъечIда вун булахдал,
Халатдин цен чилик хкIаз, хуьруьн руш.
Рахаз-хуььрез, гагъ вун пара сарсахда,
Гагъ ви гъава аквада яз серин, руш.

Чидай касдиз кIвалин-йикъан чан я вун,
Декъикъани ял ягъдай ваз вахт авач.
Михивилин, къайда хуьнин хан я вун,
Дуьньяда ваз лайихлу тир тахт авач.

Чуьлдиз фена, эгечIайла кIвалахдив,
Къве вил кIанда ви гъунардиз килигдай:
Къурай векъер къаз таза тир къужахдив,
КIунтIар вуч я на синерал эцигдай!

Хиялрик кваз акъвазда гагъ дакIардал,
Нел алатIа яраб ви вил, хуьруьн руш?
Гъикъван хуьда на ви гъиссер дапIардал,
Яргъай къванни багъиша заз хуьруьн, руш.

Танишбурув милаимдиз рахада,
Ви хваш-бешар хуш хъанва заз, хуьруьн руш.
Винелай вун вири хътин аквада,
Фагъумайла, акбул-камал дерин руш.

Мад вучда къван, кар ятIани гъайифдин,
Адет хъанва – гила кифер твазва на.
Амма Шалбуз дагъдилаьни тарифдин,
Къени жуван намус вине къазва на.

* * *

Чун сад-садал гьалтнач, заз чиз, хатадай,
Аквар гьалда, цавариз гъакI кIан хъана.
Ашкъидин цIун ялав фена арадай,
Чахъ къведахъни са къисмет, са чан хъана.

Са рекъерай къекъвена чун дуьньяда,
Са гъуцарихъ, са крарихъ агъуна.
Къведни хъана са бахтунин идяда,
Писни-хъсан чна санал авуна.

Уртахбур я гунагъарни сувабар,
Гагъ садбур жез, гагъ масабур къуватда.
Къисмет ятIа заз жегънемдин азабар,
Шаксуз кар я - вунни аниз аватда.

ГъакI хъайила, шел-хвалун за - къелет я:
Вун галайла, жегънемни заз женнет я.

ГЪИЛ КЪАЧУ

Уьмуьрдай туш вун течиз фейиди,
Заз вун гана, Аллагда ганатла.
Вуна залай гъил къачу, кланиди,
Хатадаини ви хатур ханатла.

Ракъар тахъай йикъарай - гъил къачу,
Варцар такур йиферай - гъил къачу.
Хиве къуна гъиз тахъай гъетерай,
Гуз тахъай къван цуькверай - гъил къачу.

Гатфарайни гъил къачу геж хъайи,
Хъуьтлерайни къайи - фад алуькбай.
Агъзурат заз гъалала на феи,
Жегъилвални ви, ана амуькбай.

Гъар са бириш, члугур ви пелелай,
Зи рикле са гапурдин къацл хъана.
Гъар са нагъвни, феи ви хъуьхъвелай,
Зи хурудай авахъна, вацл хъана.

Тавханайра хвенач вун - гъил къачу,
Я хуруни батмишна къазилра.
Талатунар хъанач зи гъич яцлу,
Гъил къачу - гъа тахсирни къезилра.

Хъвер кими хъун ви къуба сивелай,
Перишанвал вилера ви къацу -
Гунагъар я вири зи хивевай,
Тавакъу я, гъил къачу, гъил къачу.

Са кар ава къаз тазвай зав къил тик:
Амай вири къайгъуяр къвалахъна,
Зун, кланиди, тахсирар ви вилик
Тимилариз гъамиша алахъна.

Нагагъ завай хъаначтла - гъил къачу,
Бахт бес къадар ганачтла - гъил къачу.
Югъди-йифди вун патал, шем хъана,
Бегъем экуьз каначтла - гъил къачу.

РУШАР, РУШАР...

Кланибурун тариф гъикъван ийида,
Абур чна элкъуьрнава къашариз.
Хъайиди хъуй, и шиир за кхъида
Зун клан тушир,
Заз клан тушир рушариз.

Заз абурун тварар вири таниш я,
Мумкин я заз члехи паяр акунни.
Вуч ятлани герек хъана, саймишна,
Мумкин кар я гзафбур зав рахунни.

Абуруз за хиве къунач гъетер гъун,
Цакуларни къизил феникс къушарин.

За гъиссзава, бурж ала зал гъуьлер къван
Заз клан тушир,
Зун клан тушир рушарин.

Гъич садазни эвернач за гуьруьшдиз,
Я чеб зални ша лагъана алахънач.
Кланида хъиз, тунач гъакл чеб вилив хуьз,
Куьрелди, зи гуьгъуьлда гъич эцягънач.

Абуруз за кагъазарни ракъурнач,
Кичл кутазвач абурок зи яшари.
- Ваь, - лугъуз, зун дакларрихъай рахкурнач
Заз клан тушир,
Зун клан тушир рушари.

Буьркъуь туштла, килиг садра къарагъна,
А вилери ви чан михъиз зегъемда.
Гъи эркекди, рушар, лагъ, куьн хкъагъна?
Къекъвезватла зун гъуцарин гъаремда?

Муьгъуьббатдин цай гъатна, рикл цранва.
Ксанвай зун, аватна къе ахварай.
Килигайтла, дуьнья михъиз ацланва
Зун клан тушир,
Заз кланзавай рушарай...

ЭКУЬНАХЪ

Шаркъ терефдиз яна яру агъургъан,
Са вахт фидач, цавар тирвал чклида.
Рагъ экъечлда, цай куьквенвай къуьгъуьр хъиз,
Адан нулар - цацар чиле аклида.

Кат хъийида чиг няналди цаварал,
Вирин къеряй хъиперин ван хуькведач.
Фикирда на, авай къван экв акурла,
Мад садрани дуьнья мичли хъижедач.

Цуьквери мад къилихъ лентер кулунда,
Нуьквери мад мани чирда тарариз.
Къунши папа ван кутада куьчедик,
Йифиз калер гъахъна лугъуз харариз.

Ахвар кламай руш экъечлда булахдал,
Са гъилихъ - квар, муькуьдал вил тушуниз.
Ухшар жеда, цен дуьз хъийиз алгъайла,
Ам тупалдиз, кварни къуьнел – къашуниз.

Рекъер тирвал къерехравай къавахри,
Юзас-чухваз, цавук хъиткъитл кутада.
Царцлар гуда рагъ акъур къван дакларри,
Гъарда са рагъ куьквейди хъиз аквада.

Къужах-къужах клунчлар къада сиренри,
Гуз кланз, амма низ гудатла, чин тийиз.
Зани абур къе мад садра атлудач –
Ципуд йис я зун гуьруьшриз фин тийиз.

КІАНИБУРУН КЕФИ ХАМИР МАД ВАКАЙ...

КІанибурун кефи хамир
Жезмай къван са чІавузни:
Йифиз, вацра шагьидвалдай,
Я рагъ куькІвей юкъузни.

И дуьньяда таб я вири,
Тек кІанивал керчек я.
Вуж кузвачтІа ашкъидин цІа,
Ам сагъ техжер хенек я.

Чилер, цавар, гьендев, яргъар
Аку ярдин вилерай.
Женнет мурад ятІа, алад
КІанибурун гелерай.

Абурун гъар са келима
Яхъ са цІарцІай каламдин,
Адакай квез гъар басхасдал
Лишан жеда уламдин.

Бирдан гаф-чІал акъатайтІа,
Хуш тежедай, хкІадай.
Хух къамир, ам гьисаб ая,
Кар яз хъайи хатадай.

Цавай гъед гъун тІалабайтІа,
Гъазур хъухъ физ цавузни:
КІанибурун кефи хамир
Жезмай къван са чІавузни.

Уьмуьр дуьм-дуьз шегъре рехъ туш,
Ава лекъвер-синерни.
Ярдин вилик чуьнуьхара
Шаклувилер, кинерни.

Ругъ мягкъем яхъ, писдайлани
Ая шаддан амалар:
Чумал тарци, цІудра цуькна,
Ахпа гъизва чумалар.

КІанибуруз туьмер ая,
Лифери хъиз гуьрдавай.
Хъухъ абурал артух къару
Уьмуьр яргъал фирдавай.

Регъуь жемир абур патал
Назик гафар лугъузни.
КІанибурун кефи хамир
Жезмай къван са чІавузни.

ХъуьтІуьзни, бул живер авай,
Йифер куьруь гатузни
Хкадармир ашкъидин цІай,
Твах къейила сурузни.

Нагагъ уьмуьр ганайтІа
Заз къвед лагъай сеферда,
Вири крар ийидай
За цІийи тир тегъерда.

Къведайла и дуьньядиз,
Шехъдачир - за алхишдай,
Жуван патай дидедиз
Сифте шадвал багъишдай.

ГъвечІи чІавуз чІехи жез
Алахъдачир гужалди,
Аялвиле амукъдай
Лап жезмай къван яргъалди.

Гуьгъуьниз шез, гъарайиз,
Гъилик, къакъ хъиз, кикІидай,
Ракъурдачир буба за
А гъуьрчез, вич рекъидай.

Дуст къадачир къаст - чІуру,
Мецив гвайбур шекервал,
Ахпа маса гайила,
РикІ кІусни тІар тежервал.

Анжах са кар мадни за
Гъа вилик хъиз хъийидай:
Мехъердай вахт атайла,
Свас яз мад вун хкидай.

СИФТЕ ЦУЬКВЕР

Аял чІавуз сифте акур
Цуьквер физвач рикІелай.
АхквадайтІа нагагъ абур,
ЦІар илитІдай чилелай.

Малум хъанвач къени тІварар,
Зун ктабра къекъвезва:
Сифте цуьквер - вили къашар
Зи къатІунриз хуьквезва.

КІунчІара къил къиле аваз,
Акъвазнавай дамадал.
Зун а кІунчІар гъиле аваз,
Фенай сифте буладал.

Абура чин чуьнуьхарна,
Зун сифте яз хъуьренай,
Сифте атай накъварни за
А цуькверал хъиченай.

Гъар абурок вил хкІурла,
РикІ шад хъана ргъазвай.
Жечни, абур гъар акурла,
Заз дидени аквазвай.

Гъатдач цуьквер а жуьредин,
Къекъвеналди синерал,
Абур алай зи дидедин
Булушкадин ценерал...

ПАПАН ШИКИЛ

Художникди садан папан
ЧІехи шикил чІугуна,
Хъанва лугъуз пара хъсан,
Итимди ам къачуна.

- Янавани вилер иер? -
Папа регъуьз жузазва.
- Мадни чІехи лайихвилер
А шикилда авазва.

- Чан алайбур хъиз я гъилер,
Налугъуди юзазва.
- Мадни артух лайихвилер
Заз, паб, адай аквазва.

- Яр янавай хъуьхъвен къилер,
Некъяр хъиз, ргъазва...
Мадни зурба лайихвилер
Квазва адак, паб, квазва.

- На лугъудай къетІен ахътин
Лишанда вил аквазвач...
- Бес сив вуч я, къуба хътин,
Агалнава, рахазвач...

ДИДЕ

1
Хтанва зун хайи кІвализ,
Ацуькнава пичинив.
Дикъетдивди килигзава диде заз.
Сел физва зай гъекъедин:
Чизвач, гзаф чим гузвайди
Пич ятІа,
Я тахъайтІа вилер ятІа дидедин...

2
Къил чуьхуьзва дидеди.
За, хиялри тухвана,
Иличзава адал яд:
- Бесрай, чан хва.
- Каф кума, бах, лацузма, -
Иличзава за мад яд -
Хкатзавач сакІани:
Бирдан рикІел хтана зи
Рехи тирди адан къил...

3
Сандух авай дидедихъ.
Ада хуьзвай дапІарда
Къизилар ваь,
Кафандин агъ.
Сандух ама гилани,
Ам ичІи я...

Тланур

Инсаниятдин яшайиш вилик финивай, регъят хьунивай, экономикада дегишвилер жезвайвилай чи халкъдин бязи тарихдин ивира, руьгъдин девлетрин са къадар имаратар къвердавай квахъзава ва я къери жезва. Къенин жегъилриз абурун члехи пай эсиллагъ чизвач, вучиз лагъайтла а ивира чиб амач, я тахъайтла лап тлмил ама ва амайбурни ишлемишзамач. Чна къулухъди, виликан девирдиз хъфин теклифзавач, амма жуван халкъдин тарихдин алатар, тадаракар ва маса адалатлу крар рикелай ракъур тавун, къвезмай несилдал агакъарун патал зегъмет члугуниз эвер гузва.

Чна алатай нумрада динг вуч затл ятла, ада чи халкъдин яшайишда гъихътин роль къугъванатла кхъенай. Къе чи фикирда лезги халкъдин саки вири члехи мярекатра къилин чка къур тланур ава. Гъар са мярекат, мел-мехъер ам галачиз къиле фин мумкин тушир. Лезги халкъдин суфрадал ихътин вахтара тланурдин фу, шуъреяр, къурурнавай емишар ва биргендар жедай. Идалай вилик сусарин сандухдани гъа ихътин тямлу няметар твадай. Исаятдани и кар давам жезма, амма алай девирда винидихъ тварар къунвай затлар (фу, биргенд) тланурра тек-бир гъазурзава. Тланурдай гъасятда акъуднавай фуни ниси галатни, гишинни хъанвай инсандиз дарман хъиз тир! Мадни идалай вилик тланурда хутар, ичерин, чуъхверрин, машмашрин патар къурурдай. Абурун дадни алай вахтунда базардай къачузвай къурурнавай емишрин дад сад тушир, гъелбетда. Тланурар хуъре виридаз жедачир. Тланур кутун патахъай яру накъв, шим, цегърен чларар (хъраз герек затлар) герек къведай, бязи вахтара хайи хъран патарни ишлемишдай. Члехибурун гафарай тланур 4 равунинди жедай, гъар са рав ийидай къар 3 сеферда тлушундай. Пуд рав 2 чиб алайбур жедай, эхиримжи рав абурулай аскланди, «къерех галайди» жедай. Алай вахтунда тланурарни тек-бир ама (са бязибуру газдин тланурар ишлемишзава), тланурдин фу - эсиллагъ амач. Тланурда емишар къурурун патал каларар ишлемишдай. Калар кутун патал фитер ва куълуь цеклер герек тир. Куълуь цеклев кутуна гъазурнавай фитедикай кватлар къадай, ахпа абурукай яргъи шуьклуь жуьредин, къен авай къапар ийидай. Каларар пуд размердинбур жедай: члехибур, къуланбур, гъвечибур. Тланурдин къене сифте къизил кирпичар эцигдай, абурулни нехв ва я емишрин патар авай каларар. Винелай регъятдиз аквазвай и квалахни виридалай алакьдачир.

Гъа икI, гъурметлу юлдашар, и нумрада чна тланурдикай, ада чи халкъдин яшайишда къунвай чкадикай куьрелди ихтилатна.

НАИРА ШИХНАБИЕВА

Этнолагерь.
с. Хури
Лакский район

Журнал в журнале

Животные убивают людей?

Случается, что хищники нападают и на людей – если они голодны или их что-то сильно напугало. Но, как правило, звери не причиняют вреда людям.

- Тигры обычно охотятся на крупных животных, например оленей. Но большой или старый тигр может напасть и на человека.

- Эту крошечную лягушку – древолаза из Южной Америки лучше не трогать. Ее ярко раскрашенная кожа выделяет смертельный яд.

Все змеи ядовиты?

Нет, далеко не все. И только у некоторых змей яд настолько сильный, что может погубить человека. Самые опасные для людей змеи: кобры, гадюки, морские и гремучие змеи.

- Кобры – ядовитые змеи.

- Большинство крупных змей не ядовиты. Они не жалят добычу, а душат.

- Зубы у белой акулы длиннее твоих пальцев!

Акулы всегда нападают на людей?

Почти все акулы – хищники, но на человека они нападают редко. Известны случаи, когда людей атаковали тигровая, белая и песчаная акулы и некоторые другие их виды. Интересно, что китовая и гигантская акулы питаются только планктоном.

- Зубы акул полностью обновляются в среднем каждые две недели.

Почему на вершинах гор нет растений?

На вершинах гор всегда холодно, а растения любят тепло. Для жизни им нужны вода, солнечный свет и почва, из которой они получают питательные вещества. Без всего этого растения погибают.

Какие растения живут в горах?

Некоторые стелющиеся по земле растения очень неплохо приспособились к жизни в горах – их не страшат ни непогода, ни скудная почва.

- Растения не могут пить воду, если она превратится в лед

Как горные растения сохраняют тепло?

У одних горных растений, например у эдельвейса, листья покрыты густыми ворсинками, которые помогают сохранять тепло, – точно так же, как шерсть у животных. Другие – скажем, горечавка, выделяют тепло сами.

- Реки и тающий снег смывают почву со скал. Чем выше ты поднимаешься в горы, тем тоньше становится слой земли, пока не остается голый камень.

Какое растение растапливает снег?

Как и многие горные растения, подснежники на зиму прячутся под землю. Ранней весной из-под снега пробиваются новые ростки, они излучают тепло, и снег вокруг них тает.

- Даже самые стойкие хвойные деревья – сосны и ели – не растут высоко в горах.

ЗАГОТОВКИ НА ЗИМУ

Помидоры, маринованные с луком

Помидоры – сколько уместится в трехлитровую банку, чеснок – 5-6 зубчиков, лук репчатый – 1 головка, морковь небольшая – 1 шт., уксус – 4 ст. ложки, листья черной смородины и вишни – по 2-3 шт., укроп – 1 зонтик, соль – 2 ст. ложки, сахарный песок – 2 ст. л. зелень петрушки – 1 пучок.

1. Красные помидоры одинакового размера уложить в банки.

2. На дно каждой банки положить чеснок, разрезанную на 4 части небольшую луковицу, нарезанную кружочками морковь, много зелени петрушки.

3. Сверху положить листья вишни, красной смородины, зонтик укропа.

4. Кипящим маринадом залить помидоры 2-3 раза – в зависимости

от того, где они будут храниться, в тепле или на холоде. Не пастеризуя закатать.

Желательно закатывать грунтовые южные помидоры. В помидоры, произраставшие в северных районах, необходимо добавить больше сахара – на 1-2 ст. ложки. Вместо уксуса можно использовать сок красной смородины (0,5 стакана на трехлитровую банку).

Помидоры маринованные

Помидоры – сколько войдет в трехлитровую банку,

Для маринада:

- вода – 1,2 л,
- соль – 2 ст. ложки,
- сахарный песок – 4 ст. ложки,
- уксус – 4 ст. ложки,
- лавровый лист – 3–4 шт.,
- перец черный горошком – 12–15 шт.,
- чеснок – 8 зубчиков,
- перец сладкий – 1 шт.,

1. Помидоры уложить в чистую стерилизованную трехлитровую банку.
 2. Приготовить маринад. Кипящим маринадом залить помидоры, прикрыть крышкой и оставить на 15 мин.
 3. Затем маринад слить, снова прокипятить и залить помидоры еще раз.
 4. Закатать крышкой, не пастеризуя, перевернуть, оставить до остывания.
- Можно положить в банки дольки репчатого лука, разрезанную на 4 части морковь.

Помидоры с растительным маслом

Помидоры мелкие – сколько уместится в литровую банку,

- лук репчатый – 1 головка,
- лавровый лист – 1–2 шт.,
- гвоздика – 2 бутона,
- растительное масло – 1 ст. ложка,
- черный перец горошком – 2–3 шт.

Для маринада:

- вода – 1 л,
- сахарный песок – 3 ст. ложки,
- соль – 1 ст. ложка.

1. На дно литровой банки выложить лавровый лист, гвоздику, черный перец горошком, нарезанный кольцами репчатый лук.
2. Сверху уложить мелкие помидоры, разрезанные пополам.
3. Добавить растительное масло.
4. Для приготовления маринада воду, сахарный песок и соль довести до кипения.
5. Залить помидоры кипящим маринадом.
6. Стерилизовать литровые банки в течение 15 мин.
7. Закатать крышками. Укутать на 5–6 часов.

Помидоры малосольные

Помидоры – сколько уместится в трехлитровую банку,

- соль – 1 ст. ложка,
- сахарный песок – 2 ст. ложки,
- уксус – 1 ст. ложка,
- аспирин – 2 таблетки.

1. Помидоры выложить в трехлитровую банку, добавить соль, сахарный песок, уксус, аспирин.
2. Залить ключевой водой, не доливая 3 см до верха (оставить место для брожения).
3. Закрыть синтетической крышкой. Для лучшего растворения соли, сахарного песка и аспирина банку необходимо несколько раз встряхнуть.

ХОЗЯЙКЕ НА ЗАМЕТКУ

♦ Чтобы томат в открытой банке предохранить от плесени, его нужно посыпать сверху мелкой солью и полить растительным маслом.

♦ Суп получается более вкусным и ароматным, если овощи (морковь, лук) слегка поджарить на масле.

♦ Щи из кислой капусты надо солить уже после того, как капуста сварилась, иначе их легко пересолить.

♦ Для приготовления молочного супа с овощами, крупой, макаронами их сначала варят в воде, а затем доливают молоко.

♦ Смеси растительного и животных жиров хороши для рыбы, овощей и мучных изделий.

♦ Сливочное масло для жарения не рекомендуется – оно быстро начинает гореть и дымиться.

♦ При обжаривании продуктов нельзя перегревать жир, так как слишком сильно разогретый жир начинает дымиться и придает продуктам привкус горечи.

♦ Нельзя нагревать до кипения соус, заправленный сливочным маслом, так как это разрушает нестойкую эмульсию масла с другими продуктами.

♦ Пригоревшую эмалированную посуду можно отмыть, наполнив ее водой, в которой растворена ложка пищевой соды, и оставить постоять некоторое время для растворения пригоревшей пищи, затем прокипятить.

♦ Ножи и вилки с деревянными черенками нельзя оставлять надолго в горячей воде, так как клей черенков растворяется. Мыть их надо сразу после употребления и сразу же высушивать.

♦ Фаянсовую посуду не следует мыть в слишком горячей воде. Ее моют в тепловатой воде с мылом и споласкивают холодной водой. Горячая вода разрушает глазурь.

♦ Чтобы посуда не пахла рыбой, надо протереть эту посуду уксусом или промыть холодной водой с мылом.

Овощная заготовка на зиму

**Помидоры – 5 кг,
перец сладкий – 1 кг,
лук репчатый – 1 кг,
морковь – 1 кг,
кабачки – 1 кг,
зелень петрушки – 500 г,
масло растительное – 2 стакана,
сахарный песок – 1 стакан,
лимонная кислота – 1 ч. л.,
соль – ½ стакана.**

1. Помидоры, перец сладкий, лук репчатый, кабачки нашинковать.
2. Морковь натереть на крупной терке.
3. Зелень петрушки промыть, обсушить, мелко нарезать.
4. Все подготовленные ингредиенты соединить, добавить масло растительное, соль, сахарный песок, лимонную кислоту, перемешать.
5. Разложить овощную заготовку в банки.
6. Хранить в холодильнике.

Лечо

**Перец сладкий – 10 кг,
помидоры – 5 кг,
вода, масло растительное, уксус фруктовый, мед – по 1 стакану,
чеснок – 10 головок,
перец черный горошком, соль – по вкусу.**

1. Для приготовления маринада натертые на терке помидоры, растительное масло, уксус, соль, черный перец, мед и воду прокипятить.
2. В кипящий маринад закладывать по 5–6 очищенных от сердцевин перцев. Варить 5 мин и выкладывать в кастрюлю. Немного остудить.
3. В стерилизованные литровые банки выложить перец, добавив в каждую банку по 4–5 зубчиков чеснока, 5–6 горошин перца. Залить подготовленным маринадом. Банки не доливать доверху на 1,5–2 см. Пастеризовать 10 мин. При пастеризации они станут полными.
4. Закатать крышками и перевернуть вверх дном. Укутать на 5–6 ч.

Перец маринованный

**Перец сладкий красный – 2 кг,
масло растительное – 1 стакан,
уксус – 1 стакан,
сахарный песок – 1 ст. ложка,
соль – 1 ст. ложка с верхом.**

Расчет на трехлитровую банку.

1. Перец промыть, нарезать соломкой, ошпарить и откинуть на дуршлаг.
2. Разложить по банкам.
3. Для приготовления маринада воду, уксус, растительное масло, сахарный песок и соль прокипятить. Залить перец горячим маринадом.
4. Литровые банки стерилизовать в течение 10–15 мин. Закатать крышками, перевернуть. Укутать на 5–6 часов.

РЕБЕНОК ЗА СТОЛОМ

- Ребенка с младенческого возраста необходимо приучать правильно и красиво принимать пищу.
- Чем раньше ребенок узнает правила поведения за столом, тем скорее они будут выполняться им автоматически, легко и свободно.
- Ребенку показывают, как неудобно будет и ему, и всем окружающим, если он будет есть, положив локти на стол и широко расставив их, вместо того чтобы держать руки на столе только до середины предплечья, а локти – близко к туловищу.
- Дети должны знать, что за столом надо сидеть прямо, нельзя шалить, качаться на стуле, играть скатертью – можно упасть со стула, потянуть за собой скатерть со всеми приборами, а то и опрокинуть на себя или на других суповую миску или тарелки с горячим бульоном.
- Ложка – первый предмет сервировки, который дают малышу. Его учат держать ее тремя пальцами правой руки, чуть ниже рукоятки, и объясняют, что всю ложку не следует засовывать в рот, но не годится также и всасывать пищу с самого кончика. Малыш должен знать, что ложку подносят ко рту не сужающейся, а боковой стороной, а зачерпывают пищей не к себе, а от себя.
- Четырехлетнего ребенка можно уже приучить правильно пользоваться вилкой. Сначала ему показывают, как держать вилку тремя пальцами правой руки, упираясь указательным в ту часть вилки, где ручка переходит в черенок, а затем, когда он станет постарше и научится пользоваться ножом, объясняют, что вилку удобнее держать левой рукой тогда, когда пищу нарезают.

- Нужно также приучить ребенка держать вилку наклонно, а не перпендикулярно к тарелке, для того чтобы она не соскальзывала, а пища не разбрызгивалась на стол и одежду. Следует также объяснить, что мягкую пищу, которую можно отделить вилкой, не нарезают.
- Вилкой без ножа едят такие кушанья, как рубленые котлеты, тефтели, зразы, вареные овощи и рыбу.
- Нужно показать ребенку, что, если сразу нарезать кусочками все кушанье, которое лежит на тарелке, оно быстро остынет и приобретет непривлекательный внешний вид, поэтому следующий кусочек отрезают после того, как предыдущий съеден.
- Не разрешается брать нож в рот: можно порезать язык и губы. На этом разумном соображении основано правило не есть с ножа, так же, как и категорическое запрещение извлекать остатки пищи, застрявшие в зубах, вилкой или чем-либо иным, кроме зубочистки (и то не за столом). Вообще же лучше всего после еды прополоскать рот теплой кипяченой водой.
- Если на второе подано кушанье, которое необходимо резать ножом, то вилку держат в левой руке, а нож – в правой, так как правой рукой удобнее резать. Если едят только вилкой, то ее держат в правой руке.
- Ребенок постарше должен знать, что ложкой едят только жидкую пищу, а рассыпчатые каши, яичницы, запеканки, отварные овощи и т. п. едят вилкой. Следует помнить, что все использованные приборы кладут не на стол, а только на свою тарелку или на специальную подставку.
- Никогда и ничего нельзя брать с общего блюда своими приборами. Нельзя также резать общий хлеб своим ножом. Необходимость строгого соблюдения этих правил диктуется элементарными и понятными для всех требованиями гигиены.
- Надо, кроме того, научить детей тщательно разжевывать пищу, есть не торопясь, не брызгая, чтобы у них не выработалась привычка есть некрасиво и шумно: это неприятно и неудобно для них самих и окружающих.

КАК ПИТАТЬСЯ? ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ

Сахарный диабет связан с нарушением обмена веществ, в основе его лежит недостаточное усвоение организмом сахара. При этом заболевании поджелудочная железа вырабатывает недостаточное количество гормона инсулина.

Диабет может развиваться у больных ожирением и у пожилых людей, в последнем случае он протекает относительно доброкачественно. Несмотря на то что в настоящее время имеется много лекарственных препаратов, снижающих уровень сахара в крови, все же при сахарном диабете лечебное питание имеет определяющее значение. При легкой и даже при средней по тяжести форме сахарного диабета требуется главным образом диетическое питание. При тяжелой форме лечебное питание нужно сочетать с лечением инсулином или другими препаратами.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕБНОГО ПИТАНИЯ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ:

- 1) частые (не менее 4–5 раз) и регулярные приемы пищи;
- 2) более или менее одинаковые по количеству углеводов и калорийности основные приемы пищи (завтрак, обед, ужин);
- 3) разнообразие диеты: широкое использование ассортимента продуктов, не содержащих большого количества сахаров;
- 4) замена сахара сорбитом или ксилитом, а также сахарином, которые добавляют в приготовляемые блюда и напитки.

Для больных диабетом с избыточной массой тела, чтобы уси-

лить чувство насыщения, нужно включать в диету такие овощи, как свежая и квашеная капуста, салат, шпинат, зеленый горошек, огурцы, помидоры.

Для улучшения функции печени, которая значительно страдает при диабете, нужно вводить в диету продукты, содержащие липотропные факторы (творог, соя, овсянка и др.), а также ограничивать в диете мясные и рыбные бульоны и жареные блюда.

Имеется несколько вариантов диет для больных сахарным диабетом, но практически в домашних условиях можно пользоваться

одной (диета № 9), которую легко приспособить к лечению любого больного, исключая или добавляя отдельные блюда и продукты.

Пища больного диабетом должна быть богата витаминами, поэтому полезно вводить в пищу витаминноносители: дрожжи пекарные, пивные, отвар шиповника и т. п.

Запрещаются или резко ограничиваются следующие продукты и блюда: конфеты, шоколад, кондитерские изделия, сдоба, варенье, мед, мороженое и другие сладости; сахар допускается лишь в небольшом количестве по разрешению врача; бараний и свиной жир; острые пряные, копченые и соленые закуски и блюда, перец, горчица; алкогольные напитки; виноград, бананы, изюм.

Примерное однодневное меню диеты № 9 (для больных сахарным диабетом, не получающих постоянно инсулин)

На весь день: хлеб белково-пшеничный – 150 г, ржаной – 250 г.

Первый завтрак (до работы): гречневая каша (40 г крупы, 5 г масла), мясной паштет – 60 г, чай с молоком на ксилите, хлеб, масло.

Второй завтрак (в обеденный перерыв): творог – 100 г, 1 стакан кефира, хлеб, масло, чай.

Обед (после работы): суп овощной (50 г картофеля, 100 г капусты, 25 г моркови, 20 г томата, 10 г сметаны, 5 г масла); отварное мясо с картофелем (100 г мяса, 150 г картофеля, 5 г масла), яблоко – 200 г.

Ужин: зразы из моркови с творогом (75 г моркови, 50 г творога, яйцо, 10 г сметаны, 8 г манной крупы, 100 г сухарей); рыба отварная с капустой (100 г рыбы, 10 г растительного масла, 150 г капусты), чай.

Перед сном: кефир – 1 стакан.

Петровскдин мегъуьн тарарин гапалал ва булах

Жалгъан хуьруьвай яргъа тушиз Жалгъан дагъдин рагъэкъечӀдай патан ценерив Дербентдин винел Петровскдин мегъуьн тарарин гапалал гва. Ам куьгъне ва жегъил тарарикай ибарат я. Ата-бубайрилай чав агакънавайвал мецин эсерра гъатнавайвал, 1722-йисуз чкадин беглери ина, Персиядиз поход ийидай вахтунда ягъунар галачиз, ислягдаказ Дербентдиз гъахъай Чехи Петрдиз гъурмет авуниз лишан яз, еке къунагълух тешкилнай. Гапалдивай яргъа тушиз булах авахъзавай пак къветӀ («Пещера святых сосцов») гва, късади хабар гузвайвал, анай I - Петрдини яд хъвана. Чкадин агъалийри адалай инихъ булахдиз «Урус-булах» тӀвар ганва. Къавай куьрс хъанвай къванерикай

стӀал-стӀал яд авахъзава. И стӀалри гзаф къадар азаррикай сагъарзаваз гъисабзавай. Късадини хъсандиз

къуллугъна: патарив гвай там пакди яз гъисабзавай ва тарар атӀуникай хуьзвай. Адет хъанвайвал, иниз таза аялрин дидеяр хурун нек квахъайла къвезвай. Пак яд гъакӀ аялар тежезвайбуруни хъвазва.

Жалгъандал пак чка - «пӀир» - ала. Перс чӀалай таржума авурла, им «къуьзек» лагъай гаф я. Суфизмда и гаф пак инсандизни (диндин рекъай къуллугъчидиз), ам кучукнавай чкадизни лугъзва. Им Пак Григорисан (бязи вахтара ягълмишвал яз ам пак Георгий Победоносецдихъ галаз сад яз гъисабзава) – Кавказдин Албаниядин каталикосдин, пак Григорий Просветителдин хтулдин сур тирдакай къса ава. Амма тарихчийри и малумат дуьзди туширди яз гъисабзава. Абуру гъисабзавайвал, гъакъикъатдани, пак Григорис мажусийри Дагъустанда, Ньюгди хуьруьн патарив, пак Григорисан килиса алай чкадал, тарагъаждиз акъудна, амма ам Нагорный Къарабагъда Амарас монастырда кучукнава.

Петровскдин гъвечӀи там федеральный дережадин метлеб авай медениятдин ирсинин объект яз гъисабнава, тӀебиатдин памятникдиз «Петровскдин гапалал ва булах» тӀвар ганва.

ГУЪЛНАРА АСАДУЛАЕВА

ЛУВАР ГЪАВАДА АКАТДА...

Са гзаф йисара Англияда яшамиш жезвай Айна Мамаевади гысабзавайвал, «ватан» гафунихъ пара атирар, рангар ава, амма къилинди - жув хана, чѐхи хъайи, жуван миллетдин вири хъсан терефар кужумиз тур чилел рикI хъун я. Ина, яргъал чара уьлкведа адан мурад вичин ватандикай хъсан фикирар тун я. И жегил дишегълидин тIвар Англияда еке къуллугърал алайбурузни таниш я, и уьлкведа ада вичин ватандин къени ва чирвилерив девлетлу суьрет яратмишзава.

Москвадин полиграфиядин институтдин экономикадин

отделениеда кIелай Айнади дипломдин кIвалах лап хъсан къимет къачуналди тамамарнай, адаз аспирантурадиз гъахъдай мумкинвал хъанвай. Амма ам вичин аялар ва гъуьл, Москвадин милициядин Академия куьтягънавай афгъанви галаз ОАЭ-диз, Дубайдиз куьч хъуниз мажбур хъана. Абурухъ, гьелбетда, диде Нина Абидовнани галай. Нина Абидовнадин куьмек аваз Дубайда урус чIалалди тарсар гузвай колледж кардик кутуна. Колледжда педсовет, диде-бубайрин комитет кардик квай, цлан газет акъудзавай, мектебдин умуми линейка къиле тухузвай,

колледж куьтягъзавайбуру Россиядин педагогикай тешкилнавай комиссиядиз экзаменар вахкузвай ва гъа икI абуру чпин ватандин чешнедин акъулбалугъвилини шагъадатнама къачузвай.

Гъа сад хъиз Айнади аялрин бахчани ачухна, ана неинки Россиядин, гъакIни арабрин, инглисрин аяларни авай. И бахчадихъ хъсан ад авай. Вири крар хъсан тир, амма а чIавара Эмиратри маса уьлквейрай атанвайбуруз гражданвилини ихтиярар гузвачир, гъавиляй хизан Лондондиз куьч хъуниз мажбур хъана.

И дишегъли мукъвал-мукъвал хайи шегъердин кучейра аквада. Адан яшда са гъиниз ятлани тади авунихъ метлеб авач, ни лагъайтлани, ам и гафари мягътел ийида: адан кваллахдин югъ крарив ацланва эхир! Масакла адавай жени ийидач. Адан вири уьмуьр кълияй-къилиз вичи тешкилнавай ва вич вердиш тир низамдихъ ва къайдадихъ галаз алакълу хъайиди я. Пешедин рекъяй инженер тир и дишегълиди карханадани зегъмет члугурди я, вузда тарсарни гайиди я, гъатта ада педагогар тир вичин вахалай, мукъвабурулай вич артух педагог яз гысабзава... Мягътел жедай дуьшуьш ам я хъи, адан руша, Айнади, дуьньядин атла кыле урус члалалди тир мектеб тешкилна ва ана советрин образованидин къурулуш кардик кутунва! И карда Нина Абидовнади неинки рушаз кумекар гузва, ада гъакъни ам лап гъа эвелан камунилай эгечна руьгъламишзава!

Им четин девир тир, амма къвалав кумек гудай, ара физ яргъл ватандай Лондондиз рекъе жезвай, мектеб патал лазим ктабралди таъминарзавай диде гвай. Нина Абидовнади вичи а члавар икI рикел хкизва:

– Зи рикIикни къалабулух квай. Куьне садра фагум ая, Великобританиядиз Дубайдай урус члалал рахадай хизан атана ва ина советрин жуьредин мектеб ахъаюн теклифзава! Сифте нубатда Айнади вичи компютеррин курсар акълтIарна. Пуд виш агъзур тек са Лондонда авай урус члалал рахазвай агъалияр патал «урус мектеб» ахъаюн уьмуьрдин тIалабун тир. Инин образованидин къанунар чир хъун патал Айна вич инглисрин мектебда кваллахал акъвазна. Зун аданни ватандин, Дагъустандин, арада авай арачи хъана. Зун хъаначиртIа, гьелбетда, Айна кIевера гъатдай. 2003-йисуз Лондондин са район тир Илингда Айнади «Чирвал» тIвар алай гъяд йикъан урус члалан мектеб ахъайна. Кылин метлеб урус члал дериндай чирун тиртлани,

Айнади гъакI амай илимрайни чирвилер гегъеншарун кьетIна. Ина кIелунин къимет лап агъузди авуна, агъвал тIимил тир хизанри гъавайда кIелзавай. Ингилис чIал чидай муаллимрихъ Айна вич къекъвена. За Магъачкъаладай Лондондиз тарсунин ктабар, пособияр, методичкаяр авай I30 посылка ракъурна, - лугъузва Нина Абидовнади. – «Чирвал» мектебдиз сифте къвезвайди анжах 20 аял тиртIа, йисан эхирда ина 65 аялди кIелзавай.

Са вахтундилай Лондондин яргъа районрани филиалар ахъаюнин игътияж арадал атана. А мектебриз неинки урус аялар, гъакI ингилис, африкадин, немс, китави, литов аяларни къвез гатIунна. Илингдин мърди са шумуд гъилера ахтармишунар кыле тухвайдалай гуьгъуьниз «Чирвал» мектебдиз муниципалитетдин статус гана. Гуьгъуьнлай филиалра мектебдилай вилик квай яшдин аялар патал, сифтегъан классрин яшдин аялар патални классар ахъа жез гатIунна. Урус члалан, литературадин ва математикадин тарсарал музыкадин, къуьлерин,

искусстводин тарсарни алава хъхъана. Ахпа мектеб гъафтеда вад йикъанди хъана. Ина дишегълийрин клуб, диде-бубайрин клуб, медицинадин рекъяй, психологиядай меслятар гудай кабинетар кардик акатна. Айнади вичин и къакъан дережадин пешекарвилин (квалификацидин) аттестациядай имтигъан вахкана. Британияда урус члалал акъатзавай газетри Айнадин тежриба уьлкведин вири мектебриз теклифнавайдакай акъваз тийиз макъалаяр кхъиз хъана. Гъич фикирдизни текъведай дуьшуьш я: мектебриз урус чIалай экзамен кыле тухудай ихтиярни ганвай!

А чIаван Англиядин образованидин министр лорд Эндрюс Адониса мектеб акълтIарзавай сифтегъан аялрив аттестатар вуганава и мектебдин важиблувиликай лагъана.

Алай вахтунда Лондонда вадалай виниз и мектебдин филиалар кардик ква. ГъакIни вири и проектрин кыл тир ва вичиз Айна Мамаевади регъбервал ийизвай умуми офисдини агалкъунралди

к'валахзава. Адан дидедин, Нина Абидовнадин мурад Раг'як'Идай патан уьлквейра Россиядин образованидин чешнейри дувул к'ун тир. И мурад к'илизни ак'ятна...

Лондонда вичин сифте йик'ар рик'ел хквез, Айна к'е х'уьрезва ва вичиз а ч'авара г'заф к'рар чизвачирди хиве к'язва.

Айна Мамаева ватандашрин Координациядин Советдин к'ил тир, аник неинки Англияда, г'як'И масса уьлквейрани яшамиш жезвай россиявияр акатзавай. И кардиз РФ-дин МИД-ди, Англиядаавай РФ-дин векилханади куьмек ганай.

Айна Шарифидиз к'е урус ч'ал чидай ингилис дишег'ли лаг'яйт'ани жезва. Ада неинки и уьлкведин к'анунар к'ябулна, адаз инин аг'алияр к'анни х'ана ва г'уьрметни ийизва.

– Ина к'илинди вуч я лаг'яйт'а, пакадих' инанмишвал, - луг'узва Айнади. – Инаинсанриз чпин кар, бизнес кардик кутаз са к'урхуни жезвач. Мерг'яматлувилин проектар г'заф ава, г'укуматди х'уси бизнесдиз куьмек ийизва.

Нина Абидовнади луг'узвайвал, педагог А. Мамаевади урус мектебар, абур г'и чкада ават'а идалай аслу тушиз, бюджетдин куьмекдик акатдайвал алах'унар авуна. Ида урус ч'алан ад гег'енш авуна, мектебда гузвай чирвилерин дережа к'як'янарна.

Айна Мамаева агалк'унар цавай к'вада луг'уз ацук'ядайбурукай туш. Ам чилел вичин к'уватрих' аг'унваз ак'вазнава. Адан зег'метрин нетижайри и кардин шаг'идвалзава. Британиядин Комитетдих' галаз санал туьк'уьрнавай программадай адаз урус ч'алан тарсунай

экзамен к'ябулдай ихтияр ава. И экзамендин нетижаяр Англиядин вузриз к'елиз эчек'Идайла фикирдиз к'ачузва.

Ам вилик акатна ина Россиядай Великобританиядиз атанвай ватанэг'лийрин Форум тешкилнава, ана жуьреба-жуьре хилера к'валах тухузва, г'я жергедай яз – ихтиярар хуьдай везифаярни к'иле тухузва.

Айна Мамаева Англияда авай Россиядин векилханадиз мук'вал-мук'вал муг'мандиз к'везва. Ам г'як'Ини к'ецепатан уьлквейра урус мектебрин концепция арадиз г'ун патал сифте кам к'ачунвайди я.

– Вириуьлквейрин тир образованидин фондуни урус ч'алан образованидин идарайрин ихтиярар чара уьлкведин майданра гег'енш авун фикирдиз к'ачунва.– Ида Россиядин нуфуз, ад генани артухарда, г'зафбур и кардила чешне к'ачуз г'язур я.

Чи ватанэг'ли диаспораяр ег'ивал тавуна, чеб яшамиш жезвай чара уьлкведин уьмуьрдик, культурадик, ч'алак аках'унин к'валах тухузвайбуруз виридаз чешне я. Исляг'вилин векил тир Айна Мамаевади б'язи векилханадин идарадила артух к'валах тухузва, г'я идалди к'илдин са инсандивай уьлквейар, чара системаяр сад-садаз мук'ва ийиз, дуствилин араяр тешкилиз жедайди субут ийизва. Ам ч'алах' я х'и, Даг'устандих' чара уьлквейрих' галаз их'тин дуствилин алак'яяр тешкилдай мумкинвилер ава. Чи уьлквейрин араяр алай девирда са ак'ван пайгарбур тушт'ани, амма уьлквейрин сиясат арадиз чиновникри ваь, халк'бари туьк'уьрзавайди я эхир. К'анзавайди сада-садаз г'ил ярг'и авун я...

Айшат ТАЖУДИНОВА

СУЪЛГЪИЯ ГЪАЖИЕВА

Алай йисан декабрдиз машгъур манидар, халкъдин манияр тамарунай устад, вокалдин кьетӀен пай ганвай Суългъия Гъажиевадин 75 йис тамам жезва. Адакай чи журналда яргъал тир 1996-йисуз кхьенай.

Адалай инихъ саки къанни цӀуд йис алатнава, и вахтунда чун элкъвена кьунвай алем дегиш хъана, манияр тамамарзавай цӀийи ксар гзаф пайда хъана, адан аялар чӀехи хъана...

ГьикӀ аквазва Суългъия Гъажиевадиз алатай йисар? Вуч ада и вахтара рикӀик зурзун кваз хвена, квекай гъайиф ва хажалат чӀугвазва? И макъала гъазурдайла, чна Суългъия Рзаевнадиз са шумуд суал гана, адан багърийрихъ галаз суьгьбетарна. Чаз адан уьмуьрдикай вири делилар итижлу тир.

Чи макъаладин игит Азербайжандин Къусар районда лежбердин-саларбандин хизанда дидедиз хъана. Школа-интернатда кӀелна, гъамиша, вичин рикӀел аламай къван вири вахтарилай ада манияр язава. Лугъун лазим я хьи, ам хизанда манияр тамамарзавай сад тушир. Везинлу ширин сес Суългъиядин чӀехи вахахъни авай. Абуру мугъманриз, рушарин арада кӀиле физвай мярекатра мукъвал-мукъвал манияр лугъудай. Куьгъне вахтарин рикӀиз таъсирдай манияр виридаз хуш жезвай, рушаз вокалдин жуьреба-жуьре конкурсра иштиракиз эвер гузвай. ИкӀ, 14 йисалай инихъ ада республикадин чӀехи конкурсра ва Бакуда фестивалра иштиракиз ва гъалибвилер къазанмишиз хъана.

Суългъияди вичин сес къабулзавай тегъерни алааматдинди я – ам инанмиш я, гуьрчег ва везинлу сес Халикъди адаз ганвай пай, ам гьисаба такьуна, адакай кьерех хъана ва жуван кьене чуьнуьхна виже кьведач. Эгер Аллагъди вун хкъана ваз бажарагъ ганватӀа, ам Аллагъдин кар я, ам анжах къабулна ва уьмуьрда адаз лайихлудаказ эгечӀна кӀанда. Ада яб акалзавайбуруз кӀани манияр тамамаруналди шадвал гуз алакьунал датӀана дамахзава.

Къисмет бажарагълу рушахъ регъимлу тушир, гзаф манийвилеризни четинвилериз дурум ганалди, кӀил вине кьуна, я пехилбурун, я фитне гвайбурун, я хизанда хъайи бедбахтвилерин вилик ам агъуз тавуна виликди

фена. 1992-йисуз адан хва бедбахтвилерин дуьшуьшдикди кечмиш хъана, и вахт адан уьмуьрда виридалайни агъурди хъана. АкӀ тир хьи, уьмуьр аквазна, кьуд пад чӀулавдаз ва шадвал авачирдаз элкъвена. Саки кьве йисуз Суългъия кӀвалай эжъечӀна, ада вич яедин чан алай шикилдиз элкъурна. Са юкьуз Суългъиядал кӀил чӀугваз ада гзаф гъурметзавай вахар Маина ва Фатима Саидовнаяр атана. Абуру адан уьмуьрда руьгъдиз мукъва ксарни, адан бажарагъдиз кьимет гузвай дуст рушарни тир ва чпизни уьмуьрда бедбахтвилер ва магърумвилер акунвай. Вахари Суългъиядиз сабурун, меслятар гана. И кардай Суългъия Рзаевна абурулай пара рази я. ГьакӀни адаз Госсветдай эверна ва Туьркияда кӀиле фидай фестивалда иштиракун тӀалабна. Вичин жавабдарвилей Суългъиядивай гафунал гаф эцигиз хъанач. Ам мад сегънедиз эхкьечӀ хъувуна.

Ритмдал ва чӀаларал гьалтайла, адаз нин манияр виридалайни мукъва ва хуш я лагъай чи суалдиз Суългъияди жаваб гузва – рикӀ алай шаирар адахъ гзаф ава: Абдул Фетягъов, Эмирбег Чепиев, Фейзудин Нагъиев, Шихнесир Къафланов, Сажидин Саидгъасанов, Шагъ-Эмир Мурадов, гьакӀни композиторар - Асеф Мегъман, Мегъамед Гъуьсейнов ва Падишагъ Киберов. Суългъияди хиве къазва, гзаф манийриз макъам ада вичи кхьена. Амма виридалайни рикӀ алайбурун, виридалайни мукъвабурун гьам тамамарзавайди, гьамни яб акалзавайбурун патал виликдай ва гилани халкъдин манияр я.

ДАГЪУСТАНДИН ДИШЕГЪЛИ

№ 4 - 96

Куъгъне адетрихъ галаз алакьалу манияр. Абур чуъллера гвенар гузвайбуру, гамунихъ ацукьна хразвайбуру, дидейри, къепИна авай куърпейриз яна - а манийрихъ са гъихътин ятлани аламатдин сир ава. Абур руъгъдин виридалайни кЕве авай чкайриз, зигъиндиз къатуз четин тир деринриз гъахъзава, алай аямдин инсанрив яргъл девирра абурун ата-бубайри гъисс авур легъзейрив ахгудзава. А манияр къацу векъ авай чУрарин гарарив, дагъларай авахъзавай ятарин сесерив, бубад кВаливай къакъатнавай жегил рушан хажалатдив, уьмуър акунвай ксарин насигъатрив ацланва...

Халкъдин манидин чЕхи, и къил а къил авачир камаллу алам –им къенин юкъузни ахтармишна куътягъиз тахъанвай гъул я. Гъикъван манияр хуъзва халкъдин бейнида, гъикъванбур туькУьрна ва шумуд виш йисара кВатИна! Суьлгъия кЕвелай инанмиш я: «Халкъдин манияр – лезги манидин диб я! Халкъдин манияр рикЕлай ракъурун – чЕхи гунагъ я!»

Манидарди абур вичин уьмуърда лап гзаф тамамарна, амма къени садни хкуд тавуна вири рикЕл алама, гъар са гаф, гъар са макъам. Алай аямдин лезги манияр тамамарзавайбуркай рахадайла, Суьлгъияди манидар Алия къейдна, гъайиф чУгунивди лагъана: «Бажарагълу гзаф манидарар ава исятда, са нихъ ятла хъсан вокал, муькуьдахъ музыка... Амма Алия къетПенди тир, ада манияр рикI гваз тамамарзавай... Гъайиф, исятда адан ван къевзмач».

Суьлгъия къиле къведай къадардихъ инанмиш кас я, ада инанмишвалзава – инсан хайи чАвуз Халикъди уьмуърда адан къилел вуч къведатла кхъизва. Им бедбахтвалдай кАрабдай ва я шадвалдай затУнайн къадани – вири инсандилай аслу я. Къенин юкъуз ада къейдзава: «Уьмуърда туькУьлвилерни, четин вахтарни хъанатлани, зун къисметдилай рази я. Дагъустандин искусствойрин лайихлу деятель, Дагъустандин халкъдин артистка тВарариз лайихлу хъунай. За Нариман Ибрагъимоваз закай «Суьлгъияди манияр лугъузва» ктаб кхъинай сагърай лугъузва. За виридалайни чЕхи чухсагълу зи манийрихъ яб акалзавай, лезги манидал рикI алай ксариз лугъузва. Къуй абурун вири крар тукУьрай, сагъвал ва къилелни ислягъ цав хъурай!».

Суьлгъия Гъажиевадихъ пуд аял авай – руш ва къве хва.

– Абдурогъман гъуьлуз аватна, вахсуздаказ кечмиш хъана. Амирхан ва Замина ама, – рикI дар жез суьгъбетзава ада. – Амирхана вичин рушаз зи тВар гана, зи хтулдал зи тВар ала. Зи руш Заминади манияр пис лугъувач, сегънедиз экъечIзава. Заз къисметди ихътин хизан гунилай за разивалзава – им зи къисмет, зи иви, зи гележег давам хъун я.

Суьлгъия Рзаевнадихъ къенин юкъуз 5 хтул ва 3 птул ава. Абуру вирида манияр лугъузва. Манияр лугъунин адетди чЕхи ва дуствилин и хизанда мягъкем чка къунва, абуроз виридаз Суьлгъия чешне я...

Чи макъаладин игитдиз вичикай яргълди рахаз ва вичикай газетрани журналра кхъена садрани кИан

хъайиди туш. Гъавилай къенин юкъуз ам гъихътинди ятла чна адан хтул Аминадивай суьгъбетун тАлабна.

- Зун адан сифтегъан ва виридалайни чЕхи хтул я. Зун, зи хизанни адахъ галаз санал яшамиш жезва. Ада чаз гузвай къван куьмекар, гафаралди лагъана куътягъиз жеч. Вичин яшаризни килиг тавуна, ада заз аялрихъ гелкъвез куьмекзава ва абурохъ галаз суьгъбетарзава, абуроз чирвилер ва тербия гузва.

ТУьнар гъазуруникай рахайтла – ина адаз масад герек авач! Ада и кар садални ихтибардач ва вичини лап тЕамлу хурекар гъазурда. Адан ери-бине Къусар райондай я, абурохъ тУьнар лап гзаф ава ва маса къайдада гъазурзава. Гъикъван зун алахъайтлани, ада гъазурай тУьн дадлудини, гуьрчегдини, акурлани иштягъ ачух жедайди я! ЧЕхи дидеди вичи чун патал кИанивал, рикI гваз гъазурзава лугъузва, гъавилай тЯмлуни я.

Мадни заз лугъуз кИанзава, ада вич патал ахътин кВалахар хкъяда хъи, вичиз шадвал гудайбур – манияр лугъун, мани туькУьрун, тУьнар гъазурун, набататрихъ гелкъуьн, хтулрихъ галаз суьгъбетарун. Адаз пичИ рахунар, ката-галтугда хъун, селигъасузвал, вахт дуьм-дуьз вилив хуьн тавун хуш туш. Ам инанмиш я, эгер инсанди масадан вахтуниз къимет гузвачтла ва вил алаз тазватла, ахътин касдивай яргъа хъун лазим я.

Чи чЕхи диде экуьнахъ лап фад къарагъда, чай къада, пакаман тУьн гъазурда. Вич ам тУьнал гълтайла, гъл яргъи ийидайди туш, емишрикай адаз виридалайни гзаф ичер кИанда, нянин сятдин 6-далай къулухъ, гъатта эвернавай мярекат аваз хъайитлани, тУьн нен тийиз ада гила са шумуд йис хъанва.

Яшайишда ам виридавай низам-къайда хуьн тАлабдайди я. ЧЕхи диде гзаф дамах гвачир инсан я, адаз къадардилай артух чАгай пек-партал, хкатна аквадай безекар хуш туш. Гъатта адан телефонни адетдин «фонарик» я, смартфондикай менфят къачун патал чун ам рекъив гъиз гъакъван алахънатлани.

Адаз гъайванар гзаф кИанда, иллаки кацер – ада кВалин вилик яд аваз ведре ва тУьн аваз къаб эцигда. Гъайванриз чИал чидач, абуровай инсандивай хъиз, яд, фу тАлабиз жедач лугъуда ада. Гъавилай абуроз куьмек гун чЕхи суваб я. Мадни чи кВалерин вилик ада цанвай гзаф къадар тарар ава. Кул-кусар, цуьквер – ибурни адан чЕхи ва ачух рикИин пай я. Уьмуърдин четин шартIара, кЕве гъатай инсанриз куьмек гун ада вичин хуси буржи яз гъисабда.

Завай зи чЕхи дидедикай сятралди суьгъбетиз жеда. Ам гъакъван аламатдин, бажарагълу, къени ва рикI ачух дишегъли я! Зун Халикъдилай къадар авачир къван гзаф рази я - чи гъакъван машгъур ва гъакъван багъридини хайиди тир чЕхи диде Суьлгъия хъунилай!

Суьлгъият **БУЛГАЕВА**

Им халис гъалибвал я

Аллагда гьакI кхьена: зи буба вахтсуздаказ кьейила, зи гьеле вад йисни хьанвачир. Зи баде такабурлу инсан тир, диде – савадсуз дишегьли. Чи буба военный къуллугъчи тир, чун, лугьудайвал, и вацран мажибдила а вацран мажибдалди яшамеш жезвай. Ам амачирла, чи хизан хуьрек тIуьна михьи авур къаб хьиз амукъна. Чун - къуд етим, диде ва баде - ругуд кас тухарна кIанзавай. Са тIимил вахтунилай дявени гатIунна. Диде духтурханадиз санитаркавал ийиз фена, бадеди кIвал бажармишзавай, чунни гьар са карда адан куьмекчиар тир. Гъавилай чакай зегьмет кIани, темпелвал эсиллагъ течир рушар хьана. Чаз, пуд вахаз, герек вири кIвалахар чизва: цвалар ийиз, храз ва кIвалин майишат кьиле тухуз.

Аялар тирла, чун фад ахварай авуддай: «Пакамахъ фад къарагъайдаз Аллагда хьсанвилер гуда», «Экуьнин сегьеррихъ галаз къарагъайбурун югъ яргиди ва

берекатлуди жеда», «Чигедихъ галаз экуьнин кьилий цавай къвазвай няметрин булвал къачун патал ни капаш кутуртIа, гьадаз садрани дарвал аквадач, гьикI хьи гьа и декьикъайра Аллагда вичин лукIариз чилел ризкъи рекъе твазва», – ибур чаз гьар пакамаз чIехи дидедин мецелай ван къвезвай гафар тир.

Чахъ гьардахъ вичин везифаяр авай. Зал, чIехиди яз, абур виридалайни гзаф ацалтзавай.

Бахтунай хьиз, чахъ къве кал авай, сад чиди тир, муькуьди – бадединди. Къве каликай нек ацаз заз четин тир – тупIариз тIал акъатзавай, гъавилай сад бадеди ацазвай, муькуьди - за. Ахпа за малар чуьлдиз акъудзавай. Гъиле зи ведре жедай: аниз за фитер кIватIзавай, кIвализ хкана, абур хуьтIуьз пичина кудай купIар авун патал цлал алкIурдай. И крарилай къулухъ завай хуьтIуьз мал-къара патал векьер кIватIиз чуьлдиз физ жедай.

Нуцалая, къулан ваха, кIвале, гъаятда, куьчеда, чи кIвалер алай чкада, михьивал хуьнин патахъай жаваб гузвай, гьакIни – чи верчерин «хьсан дуланажагъдинни». Верчер чахъ гзаф авай, кIек - сад. Нуцалая абуроз твар гудай, экуьнин кьилелай абур гъаятдиз акъуддай. Юкъуз ада верчерин мукарай какаяр кIватIдай. Гъаятдай вечерен ван акъатнамазди, ам къудгъунна къарагъдай ва гъаятдиз катдай. Баде хуьредаи: «Вечре кака хазва ва гьарайзава, вири дуьньядиз хабар гузва, балкIанди лагъайтIа, тай хазва, амма гьич ван-сесни жедач».

Нуцалаян хиве нехишар атIунни авай. Дидеди шаларихъ акалдай цIилер ийизвай, адан шаларихъ гзаф муьштерияр авай, Нуцалая лагъайтIа, гьа шаларин пипIерал, вири къуд пипIелни, тарарин хилерин сигъдаказ нехишар атIудай, муьштерийриз гьихьтинбур кIанзаватIа, гьахьтинбур. Вири хуьр адан кIвалахдин устадвилел гьейран тир, гьакIван иердиз адан гъвечIи гъилери нехиш атIузвай.

Виридалайни гъвечIи Шагъсанатахъни вичин везифаяр авай. Бадедин гъиле тупучI ацIайла, ада гъаларикай кIетI ийидай. Мадни ада дидедиз куьмекар гудай. Ада шаларихъ цIилер гилигдайла, ада ипекдикай цIилер гьазурдай, абур дидедив вугудай.

И вири кIвалахар дидеди нянихъ, зани Нуцалая тарсар гьазурайдалай къулухъ, башламишдай. Тарсар – пак кар тир, дидеди абур гьазурунал кьетIи гуьзчивал тухузвай. За нянихъ парталар храдай. Агъ, эгер чи кIелдайбуруз чир хьанайтIа, абур за гьикъван хранатIа! Зални зи вахарал алайбур хранвай затIар тир: жакетар, свитерар, гамашар, носкияр, бегълеяр, шалар. Дидеди абур вири жуьреба-жуьре рангариз вегъедай. А вахтара ихьгин дарманар авай (гила абур амач) –яру стрептоцид ва акрихин. Дидеди азарханадай абур жагъурдай, абуралди зи «искусстводин эсерар» рангадиз вегъедай, гъаниз килигна чун гъамиша дамахарна къекъведайди тир.

Вирибуруз хьиз, кашни чаз акурди туш, гьикI лагъайтIа гьар пакамахъ дидеди са калин нек азарханадиз тухудай ва фахъ дегишардай. Муькуь

калин нек чаз мукаш, дуйдгъвер гъазуриз бес жезвай, цѳвегъни гадарзавачир. Чна ам цин паталай хъвадай. Гъар юкъуз чаз са кака ргана гудай, какадин гуързеярни мукъвал-мукъвал гъазурдай.

Дяведин вахтунда ва адалай гуьгъуьнин йисузни, виринра къурагъвал авайла, чаз калерикай ва верчерикай чара хъана. Чи клек гуьрчегди ва акъатай рангарин чѳехи жагъа алайди тир. Рикел алама, адан хуру лацу цакулринди тир, чѳехи луварни - акъатай аби ва къизилдин рангунинбур. Демекдай ам экуьнахъ виридалайни вилик экъечѳдай, ракларал акъваздай, анай эхиримжи верч экъечѳдалди, нянихъ ам сифтени сифте гъахъдай демекдиз. Гъа икѳ гъар юкъуз клекѳре вичин верчерал къаравулвалдай...

Амма са сеферда къалабулук арадал атана. Чин ва къунши Издаган арада къванцин чѳехи пару авай, абурун клек, югъ нисинилай алатайла, гъа и парудал акъахна ва гъарайиз эгечѳна. Чи клекрек къалабулук акатна, лувар гатаз башламишна. Къуншидин клекре гъарайна, гъарайна ва анлай эвичѳна. Муькуь юкъуз - мад гъа икѳ. Пуд лагъай юкъуз гъаясуз клек чи гъаятдиз атана ва чи верчерилай элкъвез эгечѳна. Чи клекрен, аквар гъаларай, сабурлувал квахъна. Ада чара клекрел хкадарна, ахътин къал-макъал арадал атана хъи, вири гъаят туькдив ва цакулрив аѳана.

- Баде, чи клек рекьиде, са вуч ятѳани ая тѳун! - зун ишехъиз гатѳунна.

- Са затѳни жедач, кѳлана лагъана клекер рекьидайди туш, амма къуншидин гъаясуздиз вичин чка чирун герек я.

- Вучиз, бес къуншидин къилив мугъмандиз къведай ихтияр авачни къван?

- Ваь, чан руш, са клекре вич авай чкада масад эхдач. Ахътинди, яни вичиз ухшамшдахъ галаз дуствал ийиз тежедай масад мад авач, анжах са клек я, - жаваб гана бадеди.

И вахтундани клекерин дяве давам жезвай, туьк къуд патаз чѳизвай, верчер къурху хъана гъаятда санай масаниз катзавай. Чидач, гъикъван вахт алатнатѳа, сифте къуншидин клек гъелек хъана. Чиде, аквар гъаларай, вичин эхиримжи къуватар кѳватѳна, гъаясуздан кѳулал хкадарна ва акъван кѳевиз гъарайиз эгечѳна хъи, мумкин я, адан ван къунши хуьрерани гъатнаваз хъун.

Кѳвачни къецѳиз, чухванвай эвер тавур мугъманди кѳвалихъди са гужалди вич галчѳурзавай. Ам гъикъван усал аквазвай! Баде адан гуьгъуьниз тамашзавай ва, дамах ва хъуьруьн кваз лагъана: «Я Аллагъ, эвер тавур, са карни авачир чкадал ивиар экъичуник къил кутазвайбур патал вири дявеяр гъа икѳ куьтыгъ хъурай. Амин! Амин! Амин!».

«Им халисан гъалибвал я!» - гъарайна Нуцалая.

ФАЗУ АЛИЕВА

БУРЛИЯТ ИБРАГЪИМОВА ТІВАР АЛАЙ БРИЛЛИАНТ

И машгур дишегълидикай гзаф кхъенва, адан уьмуьрдин пара «чинар» халкъдиз малумбур я. Амма адан къисметда анжах лап мукъвабуруз чидай ахътин вакъиаяр кыле фена хьи, абуру и бажарагълу гуьзел манидар дишегълидин неинки акакъ тийидай къван къакъан дережадин устадвликай, гъакъни адан регъимлу, инсанвилин лайихлу къилихрикайни лугъузва.

БАГЪА КЪАШДИН НУРАР

Чин къун тавуна лугъун хьи, Бурлият Акашимовна Ибрагъимовади (Канаевади) музыкадин сагъ са девир лишанламишна. Ам алатай асирдин 50-йисарин музыкадин культурадин ярж хъана ва вичин манийралди 70 йисуз тамашачияр рази ва шад авуна. Аял чІавалай эгечІна, вичин эхир нефесдал къван ада вичи-вич халис артистди хъиз тухвана, и дережадилай агъада аваз ам садрани садазни акунач.

Зурба къазанмишунрив агакъай, дагъустанвийрин патай рикІин сидкъидай тир кІанивал ва гъуьрмет къазанмишай Бурлият Ибрагъимовади баркаллу, амма пара тІарвилерни галай уьмуьр

кечирмишна. Лап гъа аял чІавалай къуьзуь жедалди ара физ адаз хажалат гудай агъвалатар кыле фидай, амма сегънедал акъвазнавай, сивел хъвер алай, тІарамдиз алукІнавай Бурлият аквазвай тамашачийриз адан рикІе авай хажалатдикай хабарни жедачир.

Сифте адан рикІ вад йиса аваз тІар хъанай – адан дидени буба чара хъана, аял эвел са, ахпа маса тахай дидедин гъилел чІехи хъана.

Бурлиятан буба Къумукъ театрда артист, режиссер ва администратор тир, Бурлият гъеле 12 йисалай сегънедилай манияр лугъуз эгечІна.

Мадни лугъун хьи, вири Дагъустанда машгур тир Барият ва Саният, Татам Мурадовар бубадин

патай Бурлият лап мукъва инсанар тир.

ГъвечІи манидардин алакьунрикай къумукъ тамашачийриз лап фад хабар хъана, дяведилай гуьгъуьнин йисара театрди атанвай тамашачийри фойеда Бурлиятавай манияр лугъун тІалабдай.

Виридаз чизвай са агъвалат ава. 1940-йисуз, 7 йиса авай Бурлият Москвада кыле физвай Дагъустандин искусстводин декададин вахтунда, Кремлдин сегънедилай мани лагъанай. Сифте жергейра Иосиф Сталин кыле аваз СССР-дин политбюродин ва гъукуматдин членар ацукънавай. Бурлият мани лагъана куьтягъайла, залда авайбуру кІвачел къарагъна капар яна, ахпа Сталин сегънедал хкаж хъана, декададин иштиракчияр тебрикна ва Бурлият къизилдин сят багъишна.

Бурлият клубра, гатун сегънейрилай пара манияр лагъана. Театрда кІвалах авуни адаз неинки къананмишдай, гъакІ чІехи, халис пешекар артист жедай мумкинвални гана. Театра кІвалах авур машгур артистрин тІварарихъ галаз сад хъиз адан тІварни Дагъустандин медениятдин тарихда къизилдин гъарфаралди кхъенваз амукъна.

1950-йисуз Гостелерадиодин хордиз кІвалахал теклиф авурдалай гуьгъуьниз Бурлиятан бажарагъди генани цуьк акъудна. Вичин анжах 18 йис тир Бурлията тІвар-ван авай машгур артистрихъ, Рагъимат Гъажиевадихъ, Разият Бабаевадихъ, Сагид-Салим Жамалудиновахъ, галаз неинки Дагъустандин, гъакІни вири Советрин Союздин, гъа гъисабдай яз Кремлдин сегънейрилай манияр лагъана. 1959-йисуз адаз «ДАССР-дин лайихлу артист» лагъай тІвар гана. И чІавуз Бурлият хизан, аялар авай дишегъли тир – бубади ам 15 йиса аваз гъуьлуьз ганай эхир, 17 йиса аваз адаз хва, гуьгъуьнлай къве рушни хъхъанай.

* * *

Машгур манидардин аялри адан пеше хкъягъначир, адаз вичиз вичин тежриба абуруз гуз акъван кІандай эхир... Амма рикІелни алачиз Бурлият мад са велетдин диде хъана. Чун РД-дин халкъдин артистка Хадижат Ибрагъимовадикай рахазва, са чІавара ам Бурлият Ибрагъимовади вичин рушвилиз къабулнай. Къаякентдин мектеб акъалтІарай Хадижат Магъачкъаладиз музыкадин училищедик кІелиз экечІун патал атанай.

– Вокалдай чирвилер гузвай муаллимди, Земфира Хасанбеговна Хирматовади, зун ван дуьз «эцигун» патал вокалдай чирвилер гудай артистдин кІвализ ракъурнай. Зи рикІелай хабар къунни алатнай, зун нин кІвализ ракъурзавайди я, артистдин тІвар вуж я лагъана. Ингъе зун экзамен вахкун патал цІийи мани чириз, жуваз лагъай адресдиз физва. Бурлият Акашимовнади ракъар ахъайна, ахътин гуьзел ва таниш хъвер ада заз багъишнайн хъи, зун ракъарин гуьрцелдал къах хъана аламукънай. Заз зун машгур Бурлият Ибрагъимовадин патав ракъурнавайди чизвачир къван!!! Ам вични пад-къил туькІвена авай, заз гъикІ хъана, ам концертдиз ва я телепередачадиз физ гъазур хъанвайди хъиз. Ахпа чир хъайивал, ам гъамиша гъа ихътин селигъалуди, гъатта кІвалени туькІвей партал алаз къекъведайди тир...

Бурлият Акашимовнади рушан ванциз яб гана, са шумуд гъилера мани лугъуз туна ва тариф авуна. И иер ван авай, артиствилини алакьунар авай жегъил рушай Бурлият Ибрагъимовадиз вичин жаван йисарин шикил ақунайта?

Бурлиятаз руш няниз общежитидиз хъфизвайди чир хъайила, ада гъасятда адаз кІелзамай къван вичин кІвале амуькун теклифнай. Бурлият Акашимовна Хадижатан диде-бубадин патав фена ва руш вичин патав тун патал алакьарна. Гъа икІ Хадижат «Белла дидедин» мад са велет, мад са руш, мад са мукъва инсан хъана. Концерт авачиз, кІвале авай йикъара гъар няниз и къве дишегълиди сада-садаз чІагъан, гитара ва я фортепиано ягъиз, манияр лугъудай. Хадижата «Белла дидедин» хайи рушарихъ Наидадихъ, Издекахъ ва хва Мурадахъ галазни хъсан рафтарвилер дуьзмишнавай.

Хадижат Ибрагъимова Бурлият Акашимовнадин патав адан эхир нефесдал къван гумукънай.

* * *

Машгурвилини кукІушрив агакънавай береда Ибрагъимоврин хизандиз бедбахтвал атанай. МВД-дин полковник, Афгъанистанда къуллугъ авуна хтай хва пис начагъ хъана, дуьньядилаф фена. Адан гуьгъуьнал алаз са тІмил вахтундилаф Бурлиятан уьмуьрдин юлдашни вафат хъана. Бурлият вич рекъидалди вилик ам вичин чІехи рушакайни магърум хъана. Адан къиникъи артист дишегълидин сагъвал михъиз барбатІнай...

А йикъалди ада шад мярекатра иштирак ийиз манияр лугъузвай, вичиз эверай шадлухриз физвай, кІвалени гъамиша мугъманар жедай.

Адетдин «хрущевкадин» залда дакъардивай ракъарал къван Бурлиятан тавкІвале недай затІар

алай стол жедай – мугъманар, дустар атайта къунагъ авун патал ам гъамиша гъазур тир. Адет яз, адан кІвализ санал кІалахзавай юлдашар, артистар къведай, йифен геждалди рахун-луькІуьн, суьгъбетар, мани-макъам къалин жедай.

Бурлият Ибрагъимовадивай, белки ихътин дустар авачирта, вичиз хъанвай хажалатар эх ийиз жедачир.

Амма ихътин йикъарихъ йиферни галай эхир: Бурлият Акашимовнадиз рикІин тІалри тади гудай... Амма и гъалда авазни, «тади куьмекдиз» эверна адал вил алай артист дишегълиди вичи-вич квадардачир: пад-къил авуна ацукъдай.

Хадижат Ибрагъимовади рикІел хкизвайвал, ихътин чІавара ада вичив вичин пудра-помада авай къвати вугун тІалабдай, гъакІни шиньонни (гилигзавай чІарар) гъваш лугъудай. Эверай духтурар атана агакъдалди Бурлият Акашимовна вири ийиз агакъдай: чІарар туькІуьрдай, чиниз рангар ядай... И машгур дишегълидиз гъатта духтурдизни вич хъайивал хъуй лагъана алуькІнаваз ақуна кІандачир! Гъатта адан кІвале алуькІдай халатарни кваз гуьрчегбур тир. Гъа ихътинди ам вичин эхиримжи нефесдалди амуькнай – халис халкъдин артистка яз!

2018-йисан 12- августдиз Магъачкъалада советрин эстрададин манидар ДАССР-дин ва РСФСР-дин халкъдин артистка Бурлият Ибрагъимова уьмуьрдай фена.

Магъачкъалада Бурлият Ибрагъимова яшамии хъайи кІвалерин цІал рикІел хуьдай Къул алкъурнава.

Дагъустанвийрин рикІел ам гъамишалугъ яз аламукъда.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Туьрк чІалай таржума авурла, Бурлият «бриллиант», «нур гудайди» лагъай чІал я. РСФСР-дин ва ДАССР-дин халкъдин артистка, манидар, дугъриданни, вичин бажарагъди нур гайи, Дагъустандин медениятдин хазинада нурлу къаш, гъед яз гъамишалугъ амуькда..

Мумкин Я...

За жув гъахъарзавач. Зунни батІул я. Заз гзаф ам кІанзавай, адахъ лап гзаф инанмишвалзавай. Ахпа ана хъайиди хъана. Зал къведалдини са шумуд рушан къилел атай дуьшуьш зи къилелни атана. Абурни ихътин туькъуьлвилелди ва гъайиф чІугвадайвал акъалтІна. Амма чарадан тежрибади, гъайиф хъи, садазни тарс гузвач.

Чахъ чІехи муьгъуьббат авай, заз акІ тир. Ахпа, ми хъи цавай къукърумар ягъай хъиз, Сабира вич захъ галаз мад гуьруьшмиш тахъунин къарардикай хабар гана. Диде-бубади вичиз маса рушак лишан кутунвайди ва гъаниз килигна адавай зал эвленмиш жез тежедайди лагъана. Лагъана хъи, вичин диде-бубадиз вичи акъван екез гуьрметзава, гъич садрани ва гъар гъихътин шартІар арадал атайтІани, ада абуруз такІан кар ийидач. Гъич вич шаклу тир кардикай лугъуналди абурун гуьгъуьлар чІурдач. Диде-бубади ам патал свас жагъурна ва ам гъасятда рази хъана. Сабира завай гъавурда акъун ва гъил къачун тІалабна. Зун дугъриданни икІ ийиз гъазур тир, амма рикІе ахътин къати тІал авай. Ада вичин сивай са гужуналди и гафар акъудна ва, ахпа яргъалди зи патав акъвазна, кисна, сакІани хъфиз жезвачир. Мумкин я, зи туьнбуьгърал ва къати къал-къиждал вил алай ва я за жуван чандиз къаст ийида лагъана кичІерар гунал-гзафбуру чпиз кІанибур гъа икІ къаз алахъзава эхир. Амма зун мез къурана ва къван хъайиди хъиз амай. Зун шехъначир ва я за гадармир лугъуз минетарначир. За туьнбуьгънач ва тахсир кутунач.

Завай адаз вуч лугъуз жедай къван? Ихътин дуьшуьшра адет хъанвай гафар - заз ам къадар авачир къван

кІан, вири дуьнья адан кІвачерик вегъез гъазур тир. Зун адахъ агъунвай, Аллагъдихъ хъиз. Адахъ галаз гуьруьшмиш жедалди, зун «загІ такурди» тир, ада зи дугъривиликай менфят къачуна, зун алцуарна лугъудайни?» Амма и крар адаз зун галачизни чизвай: ам зи уьмуьрда сад лагъай итим тирдини, адахъ галаз гуьруьшмиш жедалди зун садахъ галаз гъич рахунни тавурди. ГъакІ зун адал ашукъ тирдини ва жувахъ хъиз, адахъ агъазвайдини.

Амма и гафаривай вахъ галаз чара жез гъазур хъанвайди акъвазариз жедали? Са четинвални авач эхир – эгер инсанар сад-садал ашукъ ятІа, санал хъун лазим я. Гъич са жуьрединни къурбандвал, гъатта эвленмиш хъунни, эгер ам буржи яз гъисабнавайди, кІанивал авачирди ятІа, заз герек тушир.

Сабира а няниз вичиз зун мад кІамач, вичин рикІе гила масад ава лагъаначир. Анжах вичин диде-бубадин ният гъахътинди тирдан гъавурда тунай.

РикІе гъатнавай тІалдикди ва гъайифдикди заз гъарайиз, адавай хабар къаз кІанзавай – вучиз ихътин гъалдикай ада великамаз фикирначиртІа, вучиз ада зун великамаз хабардар авуначтІа? Адаз хъсандиз чизвай хъи, зун патал чи алакъайрихъ гъикъван еке метлеб авайтІа. Ада вичини заз садра гъикІ ятІани разивал гъаз суьгъбет авурди тир, адан дуст Агъмеда, мисал яз, вичиз бегенмиш хъайи рушаз гъа сифтедилай ачухдаказ лагъанай: вал эвленмиш жез завай жедач, гъатта вун заз лап хуш ятІани. И месэла за къилди гъалзавач, гъаниз килигна закай тапарар ийидайди ва алдатмишарзавайди хъана кІанзавач. Завай ваз анжах и жуьредин алакъяр

теклифиз жеда –зарафатдинбур тушир, гъамишалугъ, амма эвленмиш хьун квачиз. Жува фикирна, жаваб це. Руша адахъ галаз гуьруьшмиш хьун кьетІна, адан папан чка кьаз кІан тахъана.

- Вуна ам гъахъ яз гьисабзавани? – тежер хьтин и дуьшуьшдал аламат яз хабар кьунай за а чІавуз. Дугъри зун, за гъамиша фикирдайди тир, эгер кьведаз чпиз чеб кІан ятІа, абур санал жез са куьнини манийвалдач.

-Заз чидач, амма икІ, гьич тахъайтІа ада алцурзавач, - кьил баштан яз жаваб ганай заз зи кІанида ва за, гьелбетда, фикирнай, чи алакъаяр Агъмедан дуьшуьшдиз ухшарбур туш. Эгер акІ туширтІа, адани заз алцурар тавуна ачухдаказ лугъудай, зазни хкъдай мумкинвал гудай, фикирзавай за. Гьелбетда, эгер заз адаз паб масадакай жедайди чизвайтІа, зун ахьтин алакъайрал рази жедачир.

Агъмед хъсандиз чизвай за фикирзавай, ам вичиз кІанзавай рушав хъсан эгечІначтІани, амма ада ам алцурарзавач. Адаз Нарима гзаф хуш тир. Гъатта, кІанни тир, амма эвленмиш хьунин месэла адан патахъай диде-бубади гьална. Ам лагъайтІа, вичин бахтлувал патал женг чІугваз, гьич алахъни авунач ...

Зал кьведалди Сабирахъ маса рушар хъайиди тир –алай аямдихъ галаз кьунвайбур ва ачухбур. Абур адахъ галаз барризни, дискотекайриз фидай, ахпа секиндаказ адан квартирада вахт акъуддай. Ада абурукай садрани пис гафар лугъудачир. Абурукай сад, ам туна, гъуьлуьз фена, адавай яргъалди а руш рикІелай ракъуриз жезвачир. Муькуьдахъ галаз ада вичи алакъаяр атІана, кьилихар къадайбур туш лагъана. Сад лагъай сеферда заз Агъмеда музыкадихъ яб акализ, ял ягъиз вичин кІвализ теклифайла, гъатта зи намусдикни хкІанай. За им - кьилди яшамиш жезвай гададихъ галаз адан квартирадиз фин - рушаз кутугнавай кар туширди лагъанай. Ам зал аламат хъана, хабар кьунай: «Вуна, дугъриданни, гьакІ фикирзавани?»

Гъа икІ и нянихъ чун адан квартирадиз феначир. Кафеда ацукъна, шегъерда кьекъвена. Гъа икІ мад кьве гьафтеда давам хъана ва йифер телефондай рахаз акъудна. Йикъарикай са юкъуз Сабира зун чІалал гъана ва вичин дидедиз захъ галаз таниш жез кІанзава лагъана. Адан дидеди зун хъсандиз къабулна, амма зун кьведайдакай адаз хабар авачирдан гъавурда зун гьасятда акъуна. За идакай Сабираз лагъайла, ада зарафатдин къайдада жаваб гана: «Ваз аникай вуч тафават ава? Ваз аквазва хьи, ам вахъ галаз таниш хьунал шад тир». Сабиран диде заз бегенмиш хъана. Ам рикІиз фад чими жедайди, кьениди, алай аямдин дишегъли тир.

Сабиран диде-буба кьунши кІвале яшамиш жезвай. За адавай ам вучиз абурун патав яшамиш жезвач лагъана хабар кьуна. Адан гафаралди, дидедихъни, бубадихъни адан алакъаяр хъсанбур тир.

-ГъакІ язни я, вун ягъалмиш туш, - жаваб гана Сабира, - амма жуван 24 йисан уьмуьрда заз кьилди яшамиш жедай ихтияр ава. - Ваз кичІе жемир, абуруз зи ихтиярдин тереф хуьз сакІани кІан тушир. Амма за лагъайтІа, абурун вилик шартІ эцигна, за кІвал кирида

къада лагъана -эгер абуру заз кьуншидал, амма текдиз яшамиш жедай ихтияр гун тавуртІа. Абуру ахпа разивал гана.

Чидач, и гуьруьшдилаь кьулухъ зи кьиле гьихьтин фикирри чка кьунайтІа. А чІавуз заз акІ тир хьи, дидедихъ галаз ада зун вичин свас хьиз танишарзава. Сабира зун адаз бегенмиш хъана лагъанай. Амма мадни кьейдна, вучиз ятІани адан виликан рушар дидедиз хуш хъаначир.

-Зи дидени вири хьтинди я. Адани винел патан акунриз, тухузвай тегъердиз, ихтилатриз килигна кьимет гузва. Амма ибур гъамиша сад-садав къазвай крар туш. Ингъе, мисал яз, Лиана дидеди эдебсузди яз гьисабзавай, вучиз лагъайтІа ада вичиз лап хкатна виле акъадай рангар язавай, санани кІелзавачир. Дидедиз ам хуш хъанач, гъатта зи крарик ам къаришмиш жезвачиртІани. Амма вун лагъайтІа, Дианка, адаз гьасятда бегенмиш хъана. «И рушан кефи хамир, Сабир», - ингъе ада вуч лагъанатІа вакай. Адаз за вун рикІе еке муьгъуьббат аваз хуьн хиве кьунва, - аквадай гьаларай, зарафатзавай Сабира захъ галаз, амма за, акъулсузда, ибур вири рикІивай яз гьисабзавай.

Чун гуьруьшмиш жезвай, амма, ада вичи лугъурвал, чяхъ «пионеррин хьтин алакъаяр» авай. Ада заз садрани кьведра айгъамдалди ишара авуначир, захъ галаз кьилди амуькъайла, адаз вичиз вич хуьн кьвердавай четин жезвайди. За и месэла жуваз чидайвал гьална. За адаз чун мад адан квартирадиз фидач лагъана, вучиз лагъайтІа аниз фенамазди чун хъел жезвай. Адаз хъел гъизвай, за къадагъа яз гьисабзавай цІарцІелай элячІ тавуни. Зун кІеви къайдайралди тербия ганвайди тир: мехъердалди руша вичин ягъ-намус хуьн лазим я. АкІ тахъайтІа, адаз гьич са куьнини куьмекдач: я къадарсуз кІанивили, гъатта рушал писликвал гъанваз хъайитІани, эгер адан разивал авачиз чІуру кар арадал атанватІани. Са сеферда Сабира заз лагъана, эгер адан дустариз ам муьжуьд вацра гуьруьшмиш жезвай рушахъ галаз мукъва са алакъани хъанвачирди чир хъайитІа, абур адал хъуьреда. И гафариз кьуват авайди инкар ийиз жедачир, гьикІ лагъайтІа зун адан дустариз кІанзавай рушарихъ галаз таниш тир, абурукайни са шумуд, дугъриданни, чпиз кІани гадайрихъ галаз санал яшамиш жезвай. Са бязибур, кІвачел залан хьуниз килигна, эвленмишни хъанвай. Чпиз хуш гадайрихъ инанмиш рушариз я кичІ, я шаклувал авачир. Зани кьарар къабулна.

Чун сад лагъай сеферда мукъва хъайила, ам дегиш хъаначир, захъ галаз адан алакъаяр къаначир, гъа ихьтин крар фильмайрай ва романрай садрани кьведра такурвиляй, заз кичІе тир. Амма Сабир захъ виликан хьтин хъуьтуьлвал ва кІанивал аваз эгечІзавай. Чун саки гьар юкъуз гуьруьшмиш жезвай, адан патай авай муьгъуьббат ва дикъет за датІана гьиссзавай. Яваш-явашдиз за гъамиша гунагъ яз гьисабзавай кар - мехъерардалди чи арада алакъаяр хьун - жуван хиве авай тахсир гьиссзавачир. Зи диде-бубадизни захъ вуч хъанватІа ва гила зун гьикІ яшамиш жезватІа чизвачир. Бубадиз зи уьмуьрда Сабир авайдакай гьич хабарни авачир, дидедиз лагъайтІа, зи гафарай чизвай:

зун лап хъсан хизандай тир гададихъ галаз фадлай гуърушмиш жезва. Са кар мадни чизвай, вич патал виридалайни важиблуди: чи алакъаяр лап рикIивайбу тирди. Сифтедай ам зун чIуру кардикай хуъз, гададинни рушан арада вуч хъайитIани, сифтени сифте а кардин патахъай рушаз хажалат жедайдан гъавурда тваз, вилик пад атIуз алахънай. Ихътин рахунар ада зун Сабирахъ галаз гуърушмиш жез башламишай сифтегъан вахтара ийидай, ахпа, аквар гъаларай, закай лап хъсан фикирна ада ва лагъана: «Ви къуънерал ви къил алайди я, вуна лагъайтIа, чIуру кIвалах ийидач. Заз чи Айшатакай гзаф фикир ава, ви патахъай ваъ, Диана».

Айшата- зи гъвечIи ваха, 9-класда кIелзава, лап хъуърунал рикI алайди ва виридан рикIера гъахъдай хъгинди я. Ам гъамиша классдихъ ва дустарихъ галаз концертриз физвай. Диде лагъайтIа, ада вич тухузвай тегердал гъич рази тушир. Кесиб Айшаткадиз лагъайтIа, гуърушмиш жезвай гада къванни авайди тушир, анжах дустар авай, абурукай гзафбуруз ада «им зи дуст руш я» лугъудай. Зун лагъайтIа, диде-бубадиз пакди ва гунагъар квачирди тир, дамах гвачир ва рикIивай гъар са кар фикирдай, гъамиша зун вахариз чешне яз къалурдай.

Зун намусди гъелекзавай, амма жуван дидедиз чинебан алакъайрин сир ачухиз жезвачир. Жуваз кIани гададивайни сакIани хабар къаз алакъазвачир: «Гележегда гъикI жеда?» лагъана. Дидеди гила сабурсузвилелди жузавай: адаз вичин диде-буба чпин патав рекъе тваз кIанзавачни лугъуз. Ада гададиз, эгер адан къилиз къвезвачтIа, ишара авун, кIвализ зи патахъай илчияр къвезва лугъун тIалабнавай.

- Вуна вахарин рехъ къунва, вуна тайин фикир къабулдай вахт фадлай хъанва. Квез исятда мехъерик къил кутаз кIанзавачтIа, кутамир, амма адан диде-буба хъайитIани атурай, ви патахъай гаф кутурай, - лугъузвай дидеди.

Факъир зи диде, ада гъич фикирни ийизвачир жеди, зи вилни и кардал гъикъван алатIа, тайин тахъун ам вуч лагъай гаф я, эгер вун са йисалай виниз кIани гададихъ галаз гуърушмиш жезвайла?

За лагъайтIа, икI фикирзавай ва веревирдзавай: чун санал ала, чи арада хъайи алакъайрилай къулухъни ада зун гадарнач, зун вичин дидедихъ галазни танишарнава, гъар юкъуз зи патав къвезва ва зенгерзава, гъавилай, секинсузвал акатдай сеbeb захъ авахъ. Амма адан ниятрикай ва вахтарикай, ада мус гаф къачунин фикир аватIа, хабар къаз залай алакъазвачир.

Ахпа атIа «къукърумри» ван авуна. Чи арада вири крар ачух ва секин тир. Йиф санал акъудна, ахпа зун кIвализ къван рекъе туна ва ам вичин диде-бубадин патав фена. Геж хъиз зенг авун хиве къунай. Зенгнач. Гуъгъунын юкъуз атана ва зи вилериз килиг тийиз чалишмиш жез, вири крарикай лагъана. Лагъана хъи, вичиз зун алцурариз кIанзавач, и гатуз адан мехъер жеда, зун ва захъ галаз акъудай вахт адан рикIелай садрани алатдач.

Чун яргъалди кисна акъвазна. Зун къурана къах хъана амай, завай я гафни лугъуз, я тахъайтIа, элкъвена хъфиз къванни жезвачир.

Чун секиндиз къакъатна. За гъиссзавай - ам и крар вилин накъвар ва къал-къиж авачиз алатуналди залай рази тир. Са вацралай заз зун кIвачел заланзавайди чир хъана. И кардикай дидедизни хабар хъана ва пис хъел акатнаваз ада гъасятда бубадин патав чукурна. Бубади, са чукъни тавуна зи патав атана, зи чиниз тфу гана. Им лап алчахарун тир, амма кар гъа икI хъана.

Диде, ишез, угърашдивай жаваб гун тIалабуникай, ам эвленмиш хъуниз мажбуруникай рахазвай, амма бубади нифретдай саягъда жаваб гана:

- Зи вилик анжах зи руша жаваб гун лазим я, а гададин гъич са тахсирни авач.

Ахпа лагъайтIа, рак ачухна ва зун кIвалай акъудна, гъатта а нянин геж вахтунда гъаятда марф квай къайи гар авайтIани.

Зун са гужалди чIехи дидедин патав акъатна, ам лагъайтIа Махачкъаладани ваъ, Каспийскдин лап атIа къиле яшамиш жезвай. Ада зун къабулна, гъелбетда, къилелай кап аладарнач, векъивилелди ва гъайифдивди хабар къуна:

- Вуна вуч авуна, бахтсуз бала?

Амма мад ада зун суалралди инжиклу авуначир, зи кайи лекъерал къел кIвахначир.

Диде-бубади чIехи дидедиз зун чукурун тIалабзавай, амма ада атIайда хъиз лагъана:

- Ам заз чаради туш, гъавилъ, четин вахтунда зун адан патав хъун лазим я. Адан бахтсузсвиле зи тахсирни ава, за ам къабулда.

Заз лап четинзава. Мукъвара са гуж-балаладди кIвалахал акъвазна –зи вахтар къуд вацралай алатнава эхир. За аял хада, гъатта заз вилик гъикъван четинвилер кватIа чизватIани. Амма жуван тахсирдиз килигна, вичивай вичиз куъмек тежезвай ажуз, вичин умуър залай аслу куърпедилай къисас вахчуз завай жедач!

За Сабирак тахсир кутазвач. Чун мехъерикай садрани рахайди туш. За, акъулсузда, адакай галайвал жезвай кардикай хъиз фикирнай. Ингъе, гъа икI ягъалмиш хъана, гъавилай садни тахсирлу туш.

Дуъшуъшдай заз дуст рушавай Сабир захъ къекъвезвайди чир хъана. Ада дидедиз зенгна ва адани зун бубади кIвалай чукурайдакай лагъанва къван. Дидеди адаз зун кIвачел заланзавайдакайни хабар гана. Ада дидедиз лагъанва, вичиз зун акун герек я. За лагъайтIа фикирзава-вучиз? Гъайиф чIугъазватIа ва зи язух къвезватIа? Ва я... ам белки вич ва зун патал са вуч ятIани важиблудан гъавурда акъунватIа...

Заз са куъникни умуд кутаз кIанзавач, гъар гъикI хъайитIани, заз гъелелигда чизвач, гележегда вуч жедатIа, ам зи патав гъатта хтайтIани. Амма мумкин я...

ЭЛЬМИРА ИБРАГЪИМОВА

«МЕГЪУЪН ТАРАРИН ГАПІАЛДАЙ» ГЪУЪРУЪПЕРИ

Гъар са агъвалатдихъ эвел ава. Гъар са карни са гъихътин ятлани фикирдилай, гъвечли ва я члехи камунилай башламиш жезва... Къенин чи макъаладин игитрин тарихни вишералди адетдин - гъар юкъуз чпин гъакъисагъ зегъметдалди, патарив чеб хътин фикиррал алай инсанар къватлуналди, чеб машгъул жезвай кар мягъкемаруналди ва машгъурвал къазанмишуналди вилик фин давам жезвай инсанрин тарихдиз ухшамиш я.

Абдурогъмановрин хизан, 2015-йисалди, Дубкида секиндив яшамиш жезвай. Са гъина ятлани къвалахзавай, са вуч ятлани къазанмишзавай, аялар члехи ийизвай. Усман Абдурогъманован аял чаван дуст, къенин юкъуз машгъурвал къазанмишнавай «Шангереев-тур» фирмадин иеси Шамил Шангереева туристрин дестеяр дагълариз тухуз эгечлайла, Дагъустанда туризм лап вини дережадиз акъатдайди гъич хиялни авачир. Усманан умуърдин юлдаш Муслимата мугъманар гъикІ къабулзаватла чизвай ада са сеферда теклифна: «За са 15 кас гъида, вуна адетдин тегъерда абуруз недай-хъвадай гъазура. Суфрадал аваррин хинкІал, помидоррикай афнийрикай салат, хъчар хъурай. Тпеамлу, тух ва фад жедай хуърекар!» Мугъманар къабулдай чкани Шамила гъасятда къалурна - тлебиатди тукълуърнавай террасаяр гатуз къацу жезвай, хъуьтлуъз лагъайтла, яргъалди жив

аламукъзавай мегъуън тарарин гъвечли тамун патав.

А чІавуз сифте сефер яз туристар къабулиз гъазур хъайи Муслимата, абур вичин мугъманар хъиз къабулун къетІна, гъамиша хъиз, рикІ ачух яз ва чинал хъвер алаз. Сифтегъан десте абурун мугъманпересвилелай гъейран яз амукъна. Муслимата гъазурнавай хинкІал, афарар туристриз лап бегенмиш хъана, абурун гуъгъуьналлаз къвед лагъайбур, пуд лагъайбур... атана. Адаз вич и карди гъикІ чІугунатІани чир хъанач ва вичихъ галаз вири хизанни желбна.

Са шумуд йис алатна, исятда дагъдин патав са шумуд зал ва беседкаяр галай кафе пайда хъанва, ана туристри тпеамлу хуърекар дадмишдай, къагъве хъвадай ва хъуьтлуъзни пичинин патав чими ийиз жедай мумкинвал ава. Усмана ва Муслимата са шумуд сеферда тикрарна и кардал абур

желб авурди Шамил я. Ада абурун рикІел жуъреба-жуъре фикирар гъизва, абурни абур къилиз акъудуникай фикирарзава. Исятда хизандихъ гъаф планар ава – цІийи кофейня, къарасдикай ял ядай гъвечли къвалер эцигун, капІ-тлеат ийидай къвал саки гъазур я. Гъиле къур кар вилик физвай ксар акурла, абурун агалкъунрал рикІивай шадвал ийиз къанзава. Анжах са Абдурогъмановриз чизва чпин агалкъунрин къимет. Диде-бубадини пуд аялдини акъваз тавуна зегъмет чІугвазва-рушари хуърекар гъазурзава, михъивал твазва, хци балкъанрал алаз сейр ийизва ва quadroциклрал алаз авадарзава. Бязи йикъара туристрин къадар акъван гъаф жеда хъи, абур гъина ацукъардатла чиз амукъдач. Идани абуроз туристар къабулдай чкаяр гегъеншарун лазим тирди къалурзава – туристри вахт вилив хуъзвайбур я, недайди геж тавуна агакъарна къанзава. Чпин дуствилин

Женщина Дагестана

4/2022

На лезгинском языке

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина
Дагестана»: женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.08.2022.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0704. Тираж (3105) 326 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается
с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском,
русском, табасаранском языках один
раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением
Федеральной службы по надзору в
сфере связи, информационных техно-
логий и массовых коммуникаций по
Республике Дагестан.

На обложке:

1 – Марина Ахмедова-Колюбакина –
народный поэт Дагестана.

хизандин куьмек галачиз чи
макъаладин игитривай и кар
алакъдачир.

Усманаз ва Муслиматаз килигайла
- абурун арада авай алакьадин
мягькемвал, сад-садав кутугайвал
къатиз четин туш. Усман-тИмил
рахайди, дамах гвачирди, чЕхи,
са дагьдин пад хьтинди ва умуд
кутаз жедайди я. Муслимат-
гуьрчегди, рикI ачухди, сивел
датлана къени гаф ва хьвер алайди,
дагьдай авахьзавай миxьи булах
хьтинди я. Адаз дустари фадлай
лакIаб ганва -Тамун гуьруьпери, ам
адахь хьсандиз къанни ийизва.

Абдурагьмановар неинки чеб
ялавлу ватанпересар я, неинки
чпин аялар кIвалел, Ватандал рикI
алайбур яз чЕхи авунва. Абуру чпин
патав акьатай вири мугьманризни
Ватандихь авай еке мугьгьббатдин
ва вафалувилини гиссерни
агакьарзава. Аялриз хизандин тарих
лап хьсан чида. Абуруз чпин ата-
бубайри галатун тийижиз зегьмет
чIугурди, анжах зегьмет, ачух ва
къени рикI хушбахтлувилини ва
абадвилини замин тирди чида.

Муслиматаз вичин мугьманар
гзаф хуш я. КIвалин и къил а къил
авачир къайгуйризни килиг тавуна
ам мугьман хьанвай туристрин
дестедихь галаз ацукьда, вичин
чЕхи ва ата-бубайрикой, хизандин
тарихдикой суьгьбетарда. Алатай
асирдин 70-йисара, Чиркейдал
къетIен электростанция эцигиз
башламишай ва республикадиз
дуньядин машгур устIарар
атай вахтар, Дубки арадал ату
рикIел хкида. Ада са вахтара
Дубкидин мектеб Советрин Союзда
виридалайни хьсанди хьайидакайни
суьгьбетарда. Вучиз лагьайIа, ана
гидроэцигунрин устIаррин папари
тарсар гузвай, аялри лагьайIа,
чирвилер губкади хьиз кужумзавай!

Усман ва Муслиматрин туриствилин
проектдин тIвар регьятдаказ арадал
атана - «Мегьуьн тарарин гапIал».
Абуруз чпи чимивилелди ва рикI
ачухдаказ къабулзавай инсанар мад
сеферда иниз хтун акьван важиблу
я хьи, и кар патал абуру чЕхи
чалишмишвилерзава.

Чна Муслиматахь галаз
суьгьбетарзавайла, хизандин амай
паюни мугьманар къабулзавай

– суфрар ачухзавай, пичина
цIай твазвай, патарив гвай
чкаяр къалурзавай. Ина дагьдин
хьчарикай гьазурнавай чай, гьакI
машгур Закаръяди гьазурнавай
туьнт къагьвени хьваз жада!
Шегьердин ванцикай галат хьанвай
ксар патал мегьуьн тарарин гьвечи
тама авур ахварихь сагьардай
къуват ава.

Муслимата хьуьруьн кваз
сугьбетзавайвал, и мукьвара
телефондай алакьаламиш хьана ва
меркездай са туристка атана. Вири
къулайвилер авай номердикай
отказна, ада са гьафтеда палатка
къачуна. Кьве юкьуз ам гьич тIуьн
незни экьечIнач – Муслиматак
къалабулух акатна... Ам палаткадин
патав фена къажгьанрин къилер
гатаз эгечIна, къарагь кван! –
лугьудай тегьерда. Ахварик кумай
руш кичIе хьана палаткадай акьатна
ва ахпа кардин къил чир хьайила,
хьуьрез амуькьна. Мугьманди хиве
къурвал, икъван кIевидаказ ва
секиндаказ ахварал фейи вахт адан
рикIел аламачир. Тамам са гьафте
вахт ада я ксана, я дагьлара къекьезв
акьудна – ам патал им виридалайни
хьсандиз ял ягьун тир.

- ХьуьтIуьз чна мугьманриз маса
программа теклифзава: ина
алеррал алаз, резиндин кругра аваз
авахьдай хьсан чка ава. ХьуьтIуьн
дагьларихь къетIен гуьрчегвал ава:
живеди къурла абурун сирлувал
мадни артух жезва. Гатуз ракъинин
нурар къабулиз кIанзавайбурулай
хьуьтIуьз дагьларин гуьрчегвилел
гьейранвал ийиз къевезвайбурун
къадарни тИмил туш.

Чна туриствилин и «женнетдин»
иесийрихь галаз суьгьбетарзавай
чIавуз жуьреба-жуьре регионрай
тир мугьманрин са шумуд десте
дегиш хьана. Чун–итимри бурка
ва бапIах алаз ва дишегьлийрини
шуткьу алаз ва келегьа галчукнаваз,
гьилени квар аваз шикилар
ягьунин шагьидар хьана. Виридаз
чпихь галаз «Мегьуьн тарарин
гапIалдикай» ва адан иеси –Тамун
гуьруьпери Муслиматакай
яргалди амуькьдай рикIел хкунар
тухуз кIанзавай.

Суьлгьият БУЛГАЕВА

**Приезжайте
в «Дубовую рощу»!**

ИНДЕКС ПН023

6+

Цена свободная

